

4

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра полоністики**

**УКРАЇНА В САРМАТСЬКІЙ ІДЕОЛОГІЇ МАРТИНА
ПАШКОВСЬКОГО**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студентки II курсу магістратури,
ОП «Славістика Центрально-Східної
Європи і Балкан: теоретичні та прикладні студії:
польська та українська мови і літератури»,
спеціальність 035 «Філологія»
Валерія Юріївна ПЕРЕРВА
Науковий керівник:
д. філол. н, професор, академік НАНУ
Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

«Допущено до захисту»

Протокол засідання
кафедри полоністики

протокол № 9 від «23» квітня 2024 року

завідувач кафедри Радислав (підпис)

д.філол.н., проф. Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

КИЇВ
2024

Анотація

Дослідження української тематики у творчості Мартина Пашковського є важливим елементом, аби зрозуміти культурні, історичні та геополітичні виміри Речі Посполитої. Актуальність згаданої теми полягає в тому, що аналіз творчості письменника дозволяє краще розуміти та поглибити знання про складнощі українського суспільства ранньомодерного періоду.

Завдання включають вивчення біографії поета та здійснення загальної характеристики творчості, аналіз польського сарматизму і його прояви у творах автора, а також дослідження української тематики у творах «Ukraina od Tatar utrapiona», «Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary», «Podole utrapione z państwu przyległemi», «Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem». Застосовано метод аналізу, контекстуалізації, порівняння задля розгляду різних аспектів життя і творчості письменника.

Інформації про біографію поета не багато, проте Мартин Пашковський виступає ключовою фігурою літератури пограниччя. Його творчість – лінза, крізь яку можна дослідити сарматський міф та його інтеграцію в польську та українську літературні традиції.

Вивчення української тематики, зокрема тем свободи, незалежності, культурної ідентичності у творчості дозволяє краще розуміти феномен козацтва та українського народу загалом, а також їхній внесок в європейську історію та культуру.

Підсумовуючи, дослідження життєвого і творчого шляху Мартина Пашковського у контексті літератури польсько-українського пограниччя є важливим елементом задля виявлення української тематики в сарматській ідеології автора.

Ключові слова: *Мартин Пашковський творчість, література пограниччя, сарматизм, сарматський міф, українська тематика.*

Summary

The study of the Ukrainian theme in the work of Martyn Pashkovskyi is an important element in order to understand the cultural, historical and geopolitical dimensions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The relevance of the mentioned topic lies in the fact that the analysis of the writer's creativity allows for a better understanding and deepening of knowledge about the complexities of Ukrainian society in the early modern period.

The tasks include the study of the poet's biography and the general characterization of his work, the analysis of Polish Sarmatism and its manifestations in the author's works, as well as the study of Ukrainian themes in the works "Ukraina od Tatar utrapiona", "Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary", "Podole utrapione z państwa przyległemi", "Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem". The method of analysis, contextualization, and comparison is applied to consider various aspects of the writer's life and work.

There is not much information about the poet's biography, but Martyn Pashkovsky is a key figure in the literature of the border region. His work is a lens through which you can explore the Sarmatian myth and its integration into Polish and Ukrainian literary traditions.

The study of Ukrainian themes, in particular the themes of freedom, independence, and cultural identity in creativity, allows one to better understand the phenomenon of the Cossacks and the Ukrainian people in general, as well as their contribution to European history and culture.

Summing up, the study of the life and creative path of Martyn Pashkowski in the context of the literature of the Polish-Ukrainian borderland is an important element for the identification of the Ukrainian theme in the author's Sarmatian ideology.

Key words: *Martyn Pashkovskyi's work, borderland literature, Sarmatism, Sarmatian myth, Ukrainian themes.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТВОРЧИСТЬ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ	8
1.1. Біографія поета пограниччя.....	8
1.2. Тематика творчості.....	14
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. САРМАТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ У ТВОРАХ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО	28
2.1. Польський і роксоланський сарматизм.....	28
2.2. Риси сарматизму в поезії автора.....	36
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО	45
3.1. Ukraina od Tatar utrapiona.....	45
3.2. Podole utrapione z państwem przyległemi.....	50
3.3. Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary.....	57
3.4. Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem.....	65
Висновки до розділу 3	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мартин Пашковський був глибоко занурений в етос сарматизму – культурного та суспільного руху, поширеного серед польської шляхти протягом XVI-XVII століть. Центральним елементом сарматизму була ідеалізація благородного воїнського духу, палка прив'язаність до традицій і почуття солідарності серед шляхти.

У працях М. Пашковського українська тема слугувала кільком цілям. По-перше, вона репрезентувала складну взаємодію історичної та культурної динаміки в межах Речі Посполитої. Україна, з її багатим гобеленом традицій, фольклору та історії, пропонувала родючий ґрунт для дослідження понять ідентичності та приналежності серед сарматської шляхти. М. Пашковський розглядав Україну і як джерело натхнення, і як дзеркало, що відображає культурну життєздатність Речі Посполитої. Більше того, українська тема слугувала лінзою, крізь яку М. Пашковський розглядав геополітичний ландшафт свого часу. Взаємини Речі Посполитої з Україною характеризувалися поєднанням співпраці, конфліктів та культурного обміну. Заглиблюючись в українську тему, М. Пашковський намагався зорієнтуватися в складнощах цих відносин та їхніх наслідках для сарматських ідеалів, таких як честь, вірність та національна гордість.

Крім того, дослідження Мартином Пашковським української тематики могло вплинути на його бачення сарматської єдності та солідарності. Позиція України як прикордонної території між Сходом і Заходом зробила її центром різноманітних впливів, включаючи православне християнство, козацьку культуру та зв'язки з ширшим східноєвропейським простором. Можливо, М. Пашковський бачив в Україні можливість розширити горизонти сарматської ідентичності, налагоджуючи зв'язки поза традиційними межами Речі Посполитої.

З огляду на окреслене, дослідження української тематики в сарматській ідеології Мартина Пашковського є надзвичайно актуальним, оскільки дозволяє

глибше зрозуміти культурні, історичні та геополітичні виміри Речі Посполитої. Досліджуючи Україну, Мартин Пашковський піднімав питання ідентичності, солідарності та тривкої спадщини сарматизму в різноманітному і постійно мінливому світі.

Мета дослідження – на основі аналізу творчості Мартина Пашковського у контексті літератури польсько-українського пограниччя, виявити українську тематику в сарматській ідеології автора.

Поставлена мета обумовила необхідність виконання наступних **завдань дослідження**:

- вивчити біографію поета пограниччя;
- здійснити загальну характеристику творчості поета;
- проаналізувати польський сарматизм та його особливості;
- виявити риси сарматизму у творах автора;
- дослідити українську тематику у творчості Мартина Пашковського

на прикладі творів *Ukraina od Tatar utrapiona*, *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatory*, *Podole utrapione z państwem przyległemi*, *Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gościem*.

Об'єкт дослідження – творчість Мартина Пашковського.

Предмет дослідження – Україна в сарматській ідеології Мартина Пашковського.

Матеріал дослідження: твори Мартина Пашковського «*Ukraina od Tatar utrapiona*», «*Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatory*», «*Podole utrapione z państwem przyległemi*», «*Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gościem*».

Методики і методи дослідження. Вивчення української тематики у творчості Мартина Пашковського передбачає застосування різноманітних методів і прийомів аналізу його поезії та публіцистики в контексті сарматської ідеології та історичного тла Речі Посполитої. Основними використаними методами є літературний аналіз віршів, прози та інших творів М. Пашковського. Також проведено ретельний аналіз навчальних, архівних матеріалів, наукових видань, що розкривають питання життя і творчості Мартина Пашковського.

Метод історичної контекстуалізації – розуміння історичного контексту, в якому жив і писав Пашковський, має вирішальне значення для розкриття теми дослідження. Контекстуалізуючи твори Мартина Пашковського в ширшому історичному розвитку, можемо побачити, як його зображення України відображає сучасні настрої, конфлікти та прагнення. Порівняльний аналіз різних творів Мартина Пашковського, визначаючи спільні мотиви, наративи та ідеологічні підвалини, допомагає виявити риси сарматизму у творах автора. Текстуальна критика та дослідження рецепції – вивчення рецепції творів Мартина Пашковського, як тогочасної, так і сучасної, проливає світло на те, як його зображення України інтерпретувалося з плином часу. Використання зазначених методів і прийомів, дає змогу поглибити розуміння української теми у творчості Мартина Пашковського, висвітливши складнощі сарматської ідеології та її взаємодію з Україною в контексті Речі Посполитої.

Новизна дослідження полягає в тому, що проведено всебічне дослідження творчості Мартина Пашковського у контексті літератури польсько-українського пограниччя, з метою виявити українську тематику в сарматській ідеології автора; вперше комплексно проаналізовано українську тематику у творчості Мартина Пашковського на прикладі творів *Ukraina od Tatar utrapiona*, *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary*, *Podole utrapione z panstwy przyległemi*, *Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem*.

Практичне значення праці, обумовлене можливістю використання представленого як теоретичних, так і практичних матеріалів дослідження викладачами та студентами на практичних та теоретичних заняттях із польського перекладу, порівняльної стилістики української та польської мов і теорій і практики перекладу.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що включає 70 позицій. Загальний обсяг роботи складає 81 сторінку, з них основного тексту – 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТВОРЧИСТЬ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

1.1. Біографія поета пограниччя

На початку XVII століття в Речі Посполитій з'явилося чимало політичних публіцистів, що значною мірою було зумовлено динамічним політичним ландшафтом об'єднаної польсько-литовської держави. Зазначена епоха була позначена конфліктами короля Сигізмунда III зі Швецією за корону, тривалою залежністю від Московії, включаючи десятиліття інтервенції, повстанням Зебжидовського проти монарха у 1606-1609 роках, прагненням шляхти до розширення привілеїв, постійною напруженістю у відносинах з єзуїтами, а також військовими та дипломатичними зіткненнями з Кримським ханством та Османською імперією у Північному Причорномор'ї. Окреслені бурхливі події залишили значний відбиток на політичному дискурсі початку XVII ст.

Мартин Пашковський (польською – Marcin Paszkowski) – це польсько-український поет, перекладач, історик й публіцист кін. XVI–поч. XVII століть. Автор понад двох десятків творів польською мовою, щоправда, більшість з них, за твердженням В. Пилипенко, були за обсягом усього по кілька сторінок [15, с. 13].

Біографічні дані про М. Пашковського дуже обмежені, переважно вони реконструюються за незначними згадками про нього та його власними творами і переходять з одного біобібліографічного довідника в інший. Відсутні точні дані про дату народження і дату смерті Мартина Пашковського, практично нічого не відомо про його освіту, яку він, ймовірно, здобув у столиці Кракові, де пізніше також публікував свої твори. Дуже мало інформації про його позалітературну діяльність.

Геральдичні та бібліографічні дослідження, літературно-історичні огляди та енциклопедії XVIII-XIX століть рідко подають інформацію про життя поета.

Їхні автори зазвичай обмежуються переліком творів. Лише зрідка вказують, що М. Пашковський жив на початку XVII століття. Каспер Несецький повідомив, що Пашковський належав до гербу Задора і що він походив з гілки роду, яка писала з Бжезі, тобто з Краківського воєводства [47, с. 256-258]. Автору «Herbarza polskiego» («Польського вісника») також було відомо, що інші гілки роду жили в Мазовії, Литві та на Люблінщині. Жодних інших відомостей про походження, родинні зв'язки чи життя поета він не подав.

Від самого початку увагу дослідників привертав майновий стан автора та мотиви, які спонукали його до письменницької діяльності. Ієронім Юшинський, посилаючись на «Wizerunk wiecznej sławy Sauromatów starych», стверджував, що М. Пашковський був «ubogim poeta» [40, с. 47]. Францішек Сярчинський повторив спостереження своїх попередників: «[...] wiele pisał, nie dla sławy, lecz dla zysku. Przygnieciony ubóstwem, próżną się łudził nadzieją, że rymami los swój poprawić zdoła» – «[...] він багато писав, але не заради слави, а заради заробітку. Розчавлений злиднями, він обманював себе марною надією, що завдяки письменництву зможе покращити свою долю» [56, с. 62].

Сам поет писав про себе, що походить «z Paszkow.» – із загадковою крапкою після імені, яка може вказувати на село Пашкувка, що на південний захід від Кракова. Будучи замковим слугою Вавельського замку (він був ним щонайменше до 65 років), М. Пашковський не мав постійних зв'язків з іншими людьми (в усякому разі, він не присвятив нікому більше одного твору). У період, що передував його літературній діяльності, він перебував в Інланті, де проходив військову службу і водночас брав участь у колонізації цієї провінції [43, с. 20].

Отже, відомо, що М. Пашковський походив з Краківського воєводства із шляхетного дому Задора, родини середньої заможності, тому був змушений шукати служби у знаніших і багатших родин, зокрема магнатів Плазів, Любомирських тощо.

З вітчизняних історіографічних рецепцій, що характеризують життя і творчість М. Пашковського, окрім В. Шевчука [26; 27], потрібно згадати доробок В. Пилипенка [15; 16] та Р. П. Радишевського [18]. У контексті історичних

досліджень згадки М. Пашковського наявні у монографії Д. Вирського «Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI середина XVII ст.)» [2] та присвячено розділ «Воля і неволя: життя українця як авантюрний роман (одіссея Я. Кимиковського в М. Пашковського «Історіях турецьких і сутичках козацьких з татарами» з 1615 р.) у книзі «Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.)» [1].

У Польщі творчістю М. Пашковського цікавився Міхал Куран, філолог-полоніст з Лодзі, який підготував про цього літератора і історика окрему основоположну працю [43] та проводив окремі дослідження [41].

Творчість поета викликає інтерес дослідників, які займаються польсько-турецькими відносинами та візією Сходу в суспільстві Речі Посполитої початку XVII століття [31, с. 26]. Особливо зазначене стосується «Dziejów tureckich» («Історій Туреччини»), присвячених мусульманському Сходу. Вони знайомили сучасників з культурою та звичаями Османської імперії. Для того, щоб надати достовірності зображенню Туреччини, М. Пашковський змалював її з перспективи Якуба Кимиковського, шляхтича, який потрапив у полон, але зумів визволитися і повернутися до рідної країни [46]. Автор також додав до «Історії Туреччини» один з перших у Польщі словників турецької мови. До сьогодні він викликає інтерес не лише тюркологів, проте й дослідників історії науки в Польщі.

Літературна діяльність Мартина Пашковського також викликає інтерес, оскільки він переклав польською мовою, а водночас переписав і, можливо, доповнив працю Олександра Гваньїні «Sarmatiae Europaeae descriptio». Незважаючи на труднощі, з якими зіткнувся сам Гваньїні при публікації перекладу праці в «Mikołaj Lob», ім'я Пашковського потрапило на титульну сторінку «Sarmatiae Europaeae descriptio».

Хоча доробок М. Пашковського певною мірою досліджувався науковцями, але потрібно відмітити, що він розглядався переважно фрагментарно, тому це не дає можливості визначити його місце в літературі початку XVII століття. Лише

зрізовий аналіз, що показує багатогранність і розмаїття, надає змогу розпізнати технічну майстерність автора, а можливо, й оцінити значення творів.

М. Куран вважає, що М. Пашковського слід розглядати як письменника, заангажованого у справі свого часу, який намагався надати художньої форми висловлюванням, що були голосом у дискусіях з питань, які хвилювали тогочасне суспільство. Його твори – це здебільшого римована публіцистика, тексти з тезою, покликані сформуванню громадську думку або висловити свою позицію [43, с. 12]. У «Zamknięciu do łaskawego czytelnika w Dziejach tureckich» М. Пашковський ділиться міркуваннями про своє місце серед сучасників-поетів. Він вважає себе професійним письменником, який повністю присвячує себе служінню своїй батьківщині, сильним світу цього та своїм покровителям. Він висловлює переконання, що все життя виконував свою місію письменника-мораліста:

Przeto tę usilną pracą moją, łaskawy czytelniku, proszę, z chęcią przyjmuj, a to uważaj, że dziś świat albo raczej ludzie na nim tak się barzo powikłali, że wolą fraszki, fronce, biesiady, pieśni wszeteczne, Sowizrzwały, Marcholty po kramikach kupować, niżeli co poważnego i godnego uważenia i nauki, zaczym też tamci muszą tenuissime in lucubrationibus situs postępować i jakoś oziębło Minerwę swę prowadzić, którzy już na to żywot swój poświęcili, żeby Panu Bogu, ojczyźnie i dobrodziejom swoim piórem apollinowym we dnie i w nocy służyli [...] (Zamknięciu do łaskawego czytelnika w Dziejach tureckich, s. 156).

Як бачимо, М. Пашковський не лише переконаний в особливій ролі свого твору, але й показав, до якого літературного кола він його відносить. Він рішуче відкидає теми і форми літератури, які слугують розвагам. Водночас, він спостерігає крах цінностей у суспільстві та відхід від ідей, які проповідували моралісти. Він з гіркотою сприймає те, що читачі обирають твори, в яких панує розвага і де популяризується світ, який є ніби перевернутим, конкуруючим з офіційним, де висміюються принципи, ставляться під сумнів особисті моделі, створюються альтернативні герої [36, с. 302-307].

На противагу цьому М. Пашковський ставить себе в коло офіційних і серйозних тем, він – мораліст, який нагадує нам про необхідність ідей, які не обов'язково виступають популярними. Він прагне виховувати суспільство, нагадуючи йому про взірцеві особисті моделі та навчаючи відповідальності за долю держави. Він постає як дворянський поет, прихильник і захисник державного устрою, і водночас як слуга, який переймається справами своїх панів, готовий підтримати їхні політичні ідеї своїм пером, як захисник релігії та короля.

Введення епічних форм вираження в епізодичну мову мало на меті переконати читача і гарантувати приналежність творів поета до кола високої літератури. Цій меті слугували також дидактизм і урочистість, які додатково запобігали асоціюванню його творів з літературою, що оспорювала світ визнаних державних цінностей. Метою автора була також популяризація громадянської позиції, служіння батьківщині, пропаганда бажаних моделей поведінки та виклад поточних подій з наміром героїзувати позицію їх учасників. У цьому сенсі творчість М. Пашковського знаходиться в колі високої літератури, що пропагує особисті зразки для наслідування. Звертаючись зі своїми висловлюваннями до широкої аудиторії, потребує інформації про поточні події, автор забезпечив їх відповідним моралізаторським коментарем [43, с. 13].

Про те, що принаймні частина висловлювань поета належить до оказіональної літератури в буквальному сенсі, свідчить формула, яку М. Пашковський включив до кількох творів: «W roku terażniejszym [...] opisane». Цим він натякає глядачеві на актуальність своїх текстів та їхній оказіональний характер.

Можливо, за задумом М. Пашковського, його поетичний доробок мав би належати до журналістики, і у багатьох випадках конкурувати з новинними матеріалами, написаними прозою. Однак, висловлювання поета мали іншу якість, адже інформативна функція, хоч і залишалася дуже важливою, втрачала своє значення. На перший план виходила спроба художньої розробки теми та переконлива мета, що реалізовувалася через відповідну інтерпретацію

описуваних подій. Поет часто вів, наприклад, агітацію за або проти певного рішення.

Заслуговує на увагу і літературна техніка М. Пашковського. Він використовував як імітацію, так і компіляцію, а в його текстах знаходимо випадки побудови центонів. Деякі твори поет будував з мовного матеріалу інших авторів (з їхніх слів, виразів, фразеологічних сполук, іноді з цілих фраз), і результатом його роботи ставав твір абсолютно нової якості. Описана ситуація ставить питання про критерії вибору джерел запозичень. Серед авторів, у яких М. Пашковський черпав, Себастьян Фабіан Клонович («Victoria deorum»), Мацей Стрийковський, а також Абрагам Рожнятовський, Мартин Бельський і Станіслав Гроховський [43, с. 14].

Твори М. Пашковського демонструють глибоке знання тогочасної літератури та широкого кола авторів, водночас використовуючи спільні теми. Науковці також відзначають не лише посилання на Біблію та міфологію, але й добре знання антитурецької літератури XVI століття, хронік та епізодичних творів. З іншого боку, у творах М. Пашковського немає великої кількості посилань на античну літературу. Діапазон і стиль використання текстів сучасних авторів свідчать про велику освіченість поета.

Оцінювання творчих досягнень М. Пашковського суттєво різняться. Польські історики літератури сприймають останнього у вигляді доволі посереднього поета, який позбавлений оригінального таланту. Як вважає Валерій Шевчук – українського дослідника давньої літератури (який теж переклав українською деякі твори поета), талант М. Пашковського був в іншому – «носій ренесансного світогляду, він віднадходив поетичне натхнення не в далеких легендах та міфах, а в історичних битвах своєї епохи, так само серед своїх сучасників він знаходив приклади для наслідування. Імовірно, протестант-кальвініст і палкий патріот України, який вмів вийти за віросповідний принцип національної ідентичності, шляхтич – він вбачав велике майбутнє за козацтвом у творенні окремої «республіки»» [26].

Розглянемо, чому М. Пашковського вважають поетом пограниччя. Одним із помітних внесків М. Пашковського в літературу, який пов'язує його з польсько-українським пограниччям, є його участь у створенні «Хроніки Європейської Сарматії» О. Гваньїні, котру Пашковський переклав польською з латини й істотно розширив-доповнив за рахунок інших відомих історичних наративів. Видання з посвятою королю Сигізмунду III друком вийшло у 1611 р. у Кракові (1612 р. видане-додруковане другий раз). Ця історична праця, про яку писав польський філолог М. Куран була певною мірою спільною роботою і М. Пашковський відіграв у ній значну роль. «Хроніка» особливо цікава тим, що відображає культурну взаємодію між Польщею та Україною, зважаючи на історичний та географічний фокус твору. Р. П. Радишевський називає М. Пашковського ««заповзятим» поетом польсько-українського пограниччя» [17, с. 36].

Поезія М. Пашковського також містить тонкі відсилання до культури та історії українсько-польського пограниччя. Будучи вправним поетом, схильним до простоти та елегантності, останній вплітав у свої вірші тонкі алюзії на унікальний характер регіону.

Отже, інформації про життя М. Пашковського відомо небагато. Він жив і творив на межі XVI-XVII ст. Походив з Краківського воєводства із шляхетного дому Задора, родини середньої заможності. Працював у магнатів Плазів, Любомирських тощо.

1.2. Тематика творчості

Перш ніж перейти до характеристики творчості М. Пашковського, вважаємо доцільним зробити огляд пограничної літератури доби Ренесансу і Бароко.

В епоху Відродження, коли Велике князівство Литовське і Польща об'єдналися в Річ Посполиту за Люблінською унією 1569 року, поширився

сарматський міф про походження народів, що населяють ці землі, від спільного або єдиного давнього предка. Дослідники припускають, що Ренесанс орієнтував людей і культуру на стабільні й авторитетні моделі минулого, внаслідок чого такою міфотворчою моделлю стала античність. Вона виступила не лише культурною альтернативою згасаючому впливу християнського Середньовіччя, а й стала моделлю політичного та соціального устрою.

Все це було частиною ідеології тогочасної провідної польської шляхти, яка прагнула створити стереотип, що веде до об'єднання різних народів і навіть слов'янських земель в одній державі. Сарматський міф широко використовувався польськими хроністами, які пропагували його ідеологічну сутність, що стала популярною в епоху Бароко.

У польському академічному та літературному просторі сарматизм сьогодні розглядається переважно як національна ідеологія, історична теорія та модель і стиль шляхетської культури. Як і сусідні культури, давня українська культура розвивалася під впливом сарматизму у вигляді культурної формації. Якщо в Речі Посполитій сарматизм розвивався під прапором шляхетської культури, то в Гетьманській Україні шляхетська культура великих панів злилася з низинною культурою простого українського козака [17, с. 29].

Однією з визначних постатей, пов'язаних із сарматською ідеологією в Гетьманській Україні за часів правління Івана Самойловича та Івана Мазепи, був Дмитро Туптало (також відомий як Тупталенко), ігумен Батуринський, який виклав свої ідеї у творі «Синопис». По суті, цей твір слугує хронікою української релігійної та світської історії. Існує припущення, що відома пізніше версія твору, надрукована і поширена, могла бути перекладом самого автора з української мови на церковнослов'янську, який він, ймовірно, здійснив під час перебування в ростовській митрополії. Багатомовність та перекладацька діяльність були поширеною практикою серед гетьманських інтелектуалів тієї доби.

Д. Туптало представив сарматську ідеологію в загальнослов'янському контексті. Він переповідав легенду про нібито спорідненість давніх київських

правителів із сарматами, простежуючи їхній родовід через асарматську лінію. Зазначена інтерпретація мала на меті спростувати норманську теорію та протистояти претензіям Москви на київський престол Давньої Русі. Однак, через відсутність конкретних літописних джерел вказана легенда так і залишилася лише оповіддю [10, с. 200].

Під назвою «руський народ», або роксолани, як називали українців у рамках сарматської ідеології, наших предків згадували давні письменники, духовенство та правителі, включно з гетьманами. Д. Туптало детально зупинився на грецьких міфах про перших мешканців України, перші згадки про яких датуються Геродотом, який ідентифікував їх як скіфів і сарматів. Він зокрема описав скіфських правителів на берегах Дніпра, які заснували міста і практикували монархію, причому Київ вважався їхньою столицею, відмінною від Гелоні (Новгорода). Д. Туптало виокремив дві гілки сарматизму, що виникли внаслідок генеалогічного поділу: татарську і слов'янську. Він припустив, що греки назвали населення цієї території сарматами через зеленуватий відтінок їхніх очей, що нагадував колір ящірки. Простеживши витоки династичної традиції в Україні та серед українського народу, Д. Туптало перелічив великих князів київських, наступників яких він визначив як українських гетьманів. У своїй концепції Д. Туптало спирається переважно на польських хроністів і письменників [12, с. 91].

Сарматська ідеологія була представлена в іншому світлі в латинській поемі «Самоенае Воруспеніде» («Дніпрові камені») (1620), присвяченій приїзду католицького єпископа до Києва. Поема прославляла лицарський дух козаків як спадкоємців хоробрих сарматів на Дніпрі. Цікавим є зазначити, що, на згідно до думки автора Івана Домбровського, Київ на Дніпрі служив центром географічної Сарматії, так як русичі, заснувавши власну столицю у місті Києві, панували над «всіма племенами сарматськими». Оригінальність автора полягала у тому, що він назвав чудові долини Сарматії «імперією русів» [10, с. 201].

Давня сарматська доблесть була прикладом для наслідування для козаків. Сарматський міф у даний період уособлював велику ініціацію, яка

зосереджувалася на первісному походженні та таємниці. У рамках барокового захоплення античністю сарматська ідеологія поширилася серед польських та вітчизняних культурних діячів Речі Посполитої під впливом королівської політики та шляхетських рухів, які прагнули об'єднати громадян різних національностей на основі міфу про спільне походження. Це також виправдовувало експансію на схід [18, с. 93].

Дослідники досі не приділили належної уваги роксоланському сарматизму, котрий у себе вбирає елементи української культури та охоплює не тільки шляхту, але і духовенство та козацький стан. Сарматська ідеологія, заснована на бароковому культі минулого, підштовхувала українські еліти до пошуку свого родового коріння. Польські історики помилково вважали, що Україна не зберегла «традиції святості Київської Русі для руської шляхти». Давня українська література, від літописів до панегіриків, надає достатньо матеріалів задля того, щоб довести, як різні роди, в тому числі козацькі, частково з бароковою гіперболізацією, вели свій родовід від Київської Русі, пов'язуючи себе із давніми правителями даних земель, в тому числі князем Володимиром Великим [17, с. 37].

Сарматизм відіграв значну роль у формуванні регіональної динаміки українсько-польського прикордоння, впливаючи на різноманітні аспекти, такі як географія, культура, релігія та мова. Ключовим аспектом сарматизму був сильний акцент на минулому та його ідеалізація, що спонукало тогочасних науковців заглибитися у з'ясування спільної генеалогії та коріння слов'янської єдності. Твір Касіяна Саковича про похорон гетьмана Петра Сагайдачного слугував літературною моделлю сарматської ідеології, утверджуючи міф про давню українську суверенність, що сягає часів Київської Русі [26].

Центральним елементом сарматської ідеології виступала гордість за героїчних предків та наслідування їхніх вчинків сучасниками. Приклади мужності черпалися не лише з героїчних подвигів давньоруських воїнів, а й з античної світової історії, зокрема Греції та Риму. Мартин Пашковський у своїй брошурі «Мінерва» («Мінерва») (1609) стверджував, що окреслений лицарський

етос походить з Європи та сягає корінням не біблійної метрики, а часів Гомера. Міф про Чеха, Леха і Роксолануса з'явився в хроніках ще в XIV столітті, тоді як представлення Русі як рівної вперше згадується в Хроніці Великої Польщі [15].

Захарій Копистенський, видатний релігійний та освітній діяч, досліджував участь українців у сарматській ідеології в ширшому східноєвропейському контексті. Сарматами він називав слов'ян загалом, передусім роди, які були об'єднані принципами християнської релігії. У його праці «Палінодія» (Київ, 1622) згадуються різні «сарматські народи», серед яких болгари, серби, словаки, хорвати, боснійці, моравці, чехи, угорці, поляки та інші [17, с. 38].

Луїджі Марінееллі описав епоху Бароко як таку, що має «подвійне обличчя», перегукуючись із концепцією «Януського обличчя сарматизму», в центрі якої був мотив «християнського лицаря». Основи ідеї сарматизму були закладені у роботах Матвія Меховіти «Tractatus de duabus Sarmatiis» («Трактат про дві Сарматії») (1517) і Яна Длугоша «Annales seu cronicae» («Річники або Хроніки») (1480) – ренесансних вчених, які досліджували зв'язок поляків та роксоланів із давніми сарматами. Сарматський міф перетворився на відчутну концепцію, пронизуючи різні історичні та літературні твори. Поезія, зокрема, сприйняла сарматські мотиви, органічно поєднавши останні з ідеалізованим образом лицаря, воїна, захисника Батьківщини. Давні поетичні пам'ятки передавали пронизливий меседж – кожен сармат повинен пишатися своїми лицарськими предками та оберігати рідну землю [2, с. 55].

Незважаючи на мінливу лояльність окремих осіб до своєї держави в зазначений період, між поляками та русинами в межах Речі Посполитої зберігалось розуміння спільної історії та культурної спадщини. Зокрема, у своєму трактаті «Sarmatiae bellatores» («Сарматські войовники») (1631) видатний бароковий вчений і поет Шимон Старовольський перерахував видатних українських лідерів поряд з польськими королями як великих предків, виділяючи такі постаті, як київський князь Володимир, князь Костянтин Острозький, лідери українського народу Гаврило Голубко, Остафій Дашкевич, а також Петро Сагайдачний.

Українські барокові письменники також сприйняли ідею сарматизму у вигляді символу історичної та культурної єдності. Сарматизм включив у себе елементи як польської, так і української культур, породивши унікальне сарматське, а у випадку України – козацьке та роксоланське Бароко. Такі цінності, як свобода, лицарство, любов до Батьківщини та самовіддане служіння, стали центральними темами, які оспівували сарматські митці XVI ст. Вказане віднайшло відображення в поезії тієї епохи, починаючи від малих жанрів, таких як пісні та думи, і закінчуючи величними ренесансними лицарськими поемами, що оспівували досягнення захисників батьківщини, вшановували їхні перемоги та оплакували їхні поразки. Зрештою, шлях до історичної слави визначався не лише походженням чи вродженою шляхетністю, але й лицарськими чеснотами та служінням батьківщині, що ставило в один ряд славетних князів та козацьких ватажків, які здобули славу своїми перемогами [18, с. 94].

Прикордонні землі між Польщею та Україною слугували ареною, де незліченна кількість воїнів, від простих воїнів до гетьманів, князів та королів, демонстрували свої лицарські чесноти. Як у суспільній свідомості, так і в літературі сформувався особливий козацький ідеал, який мав тісний зв'язок з архетипом сарматського воїна. Зазначений ідеал втілював уявлення про безмежну свободу та військовий обов'язок, зокрема у захисті південних кордонів держави від спустошливих татарських набігів та забезпеченні військово-політичної стабільності регіону польсько-українського пограниччя.

Олександр Гваньїні у своїй відомій праці «Kronika Sarmatiej Europejskiej» «Хроніка Європейської Сарматії» (1611) запропонував яскраве зображення козаків, передавши їхню сутність так, як це зображено в польській версії хроніки, перекладеній Мартіном Пашковським. Визнаний як поет-ентузіаст польсько-українського прикордоння, М. Пашковський, добре підходив для перекладу завдяки своїй обізнаності з козацькою тематикою, оскільки раніше був автором кількох поетичних брошур на цю тему. Його вибір як перекладача не був випадковим, оскільки він поділяв глибокий зв'язок з темами, досліджуваними в хроніці Гваньїні [26].

У своєму польському перекладі хроніки М. Пашковський вніс зміни та доповнення, спрямовані на покращення розуміння, як зазначає сам О. Гваньїні у передмові. Кожен вірш-присвята у книзі оспівував лицарські роди, пов'язані з Україною, підкреслюючи їхнє шляхетне походження та доблесть. Основною метою О. Гваньїні виступало зобразити народи європейської Сарматії, відштовхуючись від історіографічних джерел, аби побудувати усесторонню етногенетичну і територіальну панораму. Провідне місце у його оповіді займав сучасний сармат, зображений як продовжувач героїчних традицій своїх предків, скіфів та сарматів, відомих як найзвитяжніші народи світу [15].

Так, Станіслав Оріховський характеризував сарматський народ у вигляді непоборних «переможців». Як підтвердження зазначених тверджень, О. Гваньїні нерідко посилався на Овідія, залучав окремі елегії латинською мовою й у польському перекладі М. Пашковського щодо його вигнання у сарматському краї. Автор зазначав, що сармати ослабили Римську державу, якій ніколи не покорялися. О. Гваньїні, хоча й не назвав ім'я поета, проте використовував під час характеристики козацтва, де посилався на Овідія:

Tu kędy srogi Turczyn namity rozbija,

Sztraznobytny Cyrkaski Kozak się uwija.

Jest też pod czas i pokój, lecz z nim niemasz wiary –

Bo gdzie dziś mir, tam jutro patrz krwawej ofi ary («Kronika Sarmatiej Europejskiej») [4].

Тимчасове зміщення козацької діяльності, як це зображено О. Гваньїні і далі розвинуто М. Пашковським у його перекладі, є цілком очевидним. В листі до Симеона Полоцького Лазар Баранович натякав на неспокійну вдачу козаків під час буремного 1668 року. Проте, О. Гваньїні у третій частині своєї хроніки зазначав, що козацький народ, який описаний у вигляді «героїчних юнаків», вірно служив Польській державі, захищаючи останню від різних ворогів, зокрема татар та турків, котрі спустошували українські території, завдаючи значної шкоди [17, с. 41].

Як в суспільній свідомості, так і в художніх репрезентаціях сформувалася виразна ідеалізація козака, що часто перегукується з образом воїна-сармата. Не виключено, що О. Гваньїні черпав натхнення в поетичному творі М. Стрийковського «Wolności sarmackie» («Сарматські вольності») (1572), на який останній посилався у своїй хроніці. Прикметно, що сарматський міф, переплетений із лицарським ідеалом, знайшов втілення у героїчних подвигах козацтва впродовж XVI ст. [18, с. 96]. О. Гваньїні часто зіставляв козаків із сарматами-роксоланами, підкреслюючи їхній спадковий зв'язок у героїчну епоху. Його заклик прославляти давніх роксоланів-русинів мав на меті надихнути сучасних читачів їхньою героїчною спадщиною, підкреслюючи доблесні вчинки сарматів, зокрема роксоланів, нащадки яких були відомі як русини. Вказане підкреслювало героїчний зв'язок між роксоланами та ширшим сарматським нарративом. Інтерес до античності серед нащадків сарматів спонукав письменників та істориків заглибитися в імовірне перебування Овідія в сарматському регіоні, досліджуючи пов'язані із ним легенди щодо його труни та плити із написом, до того ж, припускаючи його можливе знайомство з польською або слов'янськими мовами [15].

Петро Венжик Відавський в 1583 році писав у вірші, що Овідій навчився польської мови, однак О. Гваньїні зазначав, що латинський поет «володів первісною слов'янською мовою, котра для сарматів, іншими словами, Русі, виступає природною». Мелетій Смотрицький, роблячи посилання на М. Стрийковського у главі «Просодія вірша» в Церковнослов'янській граматиці (1619), писав:

«Овидия онаго славного латинскаго поэта в сарматских народ затошивша бывша и языку их совершенстве навыкша, славянским диалектом за чистое его красное и любоприемное стихи или верши писавша» [17, с. 42].

На хроніку О. Гваньїні у власних творах посилались вітчизняні письменники й проповідники Іван Орновський, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Іоанікій Галятовський [17, с. 42].

Розглянувши пограничну літературу доби Ренесансу і Бароко, перейдемо до характеристики творчості М. Пашковського. Потрібно відзначити, що точна ідентифікація творчості Мартина Пашковського є проблематичною. Дослідники приписують йому різноманітні тексти, часто не розкриваючи мотивів своїх рішень.

Розвиток творчості Пашковського найкраще простежити, розглядаючи хронологію окремих видань його творів. Його творчість була створена у вузьких часових рамках.

Перші твори датуються 608 роком, коли з-під друкарського верстата вийшла «Ukraina od Tatar utrapiona», а останнім відомим твором поета є «Choraǵiew sauromaska w Wołoszech», опублікований наприкінці 1621 року. Тематичне і формальне розмаїття творів М. Пашковського заслуговує на увагу. Серед них знаходимо звістки, повчання, плачі, діалоги, пророцтва, описи війни, образ, цикл колядок, переклад хроніки та енциклопедії, присвячені правителям Польщі, і, нарешті, путівник по Туреччині, а також словник турецької мови. Можна виокремити такі сфери творчості М. Пашковського:

- твори, що слугують для створення особистих моделей (зокрема, «Wizerunk»);
- релігійні та прогностичні твори (зокрема, «Dyjalog»; «Kolęda». «Nowe Lato» і «Szciodry dzień»);
- перекладацька діяльність (зокрема, «Kronika Sarmacyjej europskiej» і «Vitae regum Polonorum Klemens Janicjusz», котрі опубліковані в тексті «Хроніки»);
- і, нарешті, діяльність, яка спрямована на популяризацію східної культури, доказом чого виступає путівник по Туреччині («Dzieje tureckie») [43, с. 9].

Епізодичні твори також є не однорідними і включають:

- твори, пов'язані з рокошем Зебжидовського (зокрема, «Wykład bogiń słowieńskich»);

– твори на антитурецьку тематику (зокрема, «Posiłek Bellony słowieńskiej. Na odpór...»; «Bitwy znamienite»; «Chorażew sauromacka w Wołoszechskim»);

– твори, присвячені контактам з Великим князівством Московським (зокрема, «Posiłek Bellony słowieńskiej poposiłek szlachetnemu rycerstwu Dymitra Iwanowicza»; «Opisanie wzięcia Smoleńskiej»);

– похоронні твори (зокрема, «Trens na wieku Krystyna Sapieżyna i Stanisław Ziarski», «Smutne Kameny dla Jana Płazy») [43, с. 9-10].

Показово, що М. Пашковський присвятив надзвичайно багато місця у своїй творчості польсько-турським відносинам. Однак він також цікавився справами Русі та її мешканців («Podole utrapione»; «Ukraina od Tatar utrapiona»). Можна сказати, що він був своєрідним поетичним публіцистом, який знову і знову звертався до актуальних проблем свого часу. Настільки різноманітна творчість Пашковського на сучасному етапі не достатньо досліджена. Однак його творчість постійно присутня в сучасних і попередніх працях не лише істориків літератури і драматургії, але й українських і польських істориків і сходознавців. Ім'я Пашковського з'являється в дослідженнях про літературного героя та особистісні моделі, похвальну поезію, лицарську поезію. Воно присутнє також у працях, присвячених питанням окказіональної літератури [29; 32; 37] та ефемерної преси [52; 53; 60].

Не дивлячись на низку біографічних даних, Мартин Пашковський є відомим персонажем в польській історичній науці і літературі, чого не можливо сказати про українську. Оодо його творчості до останнього часу знало тільки вузьке коло українських спеціалістів із історії літератури. Найліпше про творчість М. Пашковського в Україні писав Михайло Возняк (1881-1954) [3]. Один із творів М. Пашковського був надрукований у Записках Наукового товариства імені Шевченка. На початку ХХ ст. до творчості М. Пашковського кілька разів звертався Валерій Шевчук: опублікував вірші «Україна, татарами терзана, прикордонних князів та панів із жалісним ляментом про порятунок просить» [14] і «Розмова козака запорозького з перським гінцем» [27]. Декілька

уривків із творів М. Пашковського також було надруковано в багатотомній збірці «Тисяча років української суспільно-політичної думки» [23].

М. Пашковський переклав на польську мову «Kronika Sarmacyej Europejskiej» («Хроніка Європейської Сарматії») О. Гваньїні (Краків, 1611). Видав ряд книжок: «Допомога сарматської Беллони шляхетному рицарству Дмитра Івановича, в[еликого] царя московського, проти Шуйського та інших зрадників» (Краків, 1608), «Wizerunek wiecznej sławy sauromatów starych, pobudzający młodź rycerska ku naśladowaniu spraw ich» («Візерунок вічної слави старих савроматів для заохоти молоді, щоб наслідували їхні справи») (Краків, 1613), «Битва знаменита... мужніх поляків року 1620 і нещаслива їхня поразка під Цецорою» (Краків, 1620) й ін. У ряді його видань виразно проступає українська тема: «Ukraina od Tatar utrapiona» («Україна, татарами терзана, князів та панів прикордонних про порятунок із жалісним лементом просить») (Краків, 1608), «Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tataru» («Дії турецькі і змагання козацькі з татарами») (Краків, 1615) тощо. На основі зазначеного, В. Шевчук робить висновок про українське коріння М. Пашковського [27, с. 38].

М. Пашковський вважався фахівцем в турецьких справах, що засвідчують остання згадана книга, до того ж й твір «Розмова козака запорозького з перським гінцем» (Краків, 1617):

«І практику я маю, тож бачу немало

У царгородських справах...» [27].

Підтвердженням зазначеного можуть бути детальні описи долі християнських полонених в книзі М. Пашковського «Дії турецькі...». На високий рівня обізнаності М. Пашковського в польсько-турецько-татарських відносинах, до того ж вказує і його праця над перекладом «Хроніки» Гваньїні й внесення до останньої своїх доповнень. М. Пашковський добре знав сучасну антитурецьку літературу й нерідко запозичував із останньої цілі описи для своїх творів. Зі свого боку, вірші М. Пашковського нерідко ставали об'єктом плагіату та передруковувались іншими авторами під своїми іменами [48, с. 229], що вказує на певну популярність та поширеність творів досліджуваного поета.

У ході створення віршів на актуальні події військово-політичного життя Речі Посполитої, М. Пашковський власні сили пробував і в жанрі політичної публіцистики. Якраз М. Пашковському приписують авторство анонімної брошури «Трактат про наступальну війну...» ([Zadora] Traktat de offensivo bello: abo Uprzenme zuczliwe Wiernego Polaka do wszecch Obywatelow Koronnych podanie do Rządu y gotowey poteznosci w Rzeczypospolskiej. Wm. 1613), підписаної М. Простаком, шляхтичем із дому Задора. Відповідно до оцінки фахівця із історії польської військової думки Кароля Олейніка, це була чергова пропозиція щодо реформування польського війська з метою створення ефективної системи оборони України [49, с. 127]. Згідно до твердження В. Пилипенка, проєкт М. Пашковського якісно вирізнявся серед аналогічних пропозицій сучасників, насамперед власною ґрунтовністю [15, с. 14].

Будучи великим прихильником ідей сарматизму, М. Пашковський на постійній основі акцентував на потребі плекання войовничих чеснот польської шляхти. Скоріш за все, в окресленому полягає основне підґрунтя його зацікавлення українськими сюжетами й татарсько-турецьким «фронтом». Звідси низка віршів М. Пашковського, котрі направлені на захист козацтва – «Україна od tatar utrapiona» («Україна, татарами терзана, князів та панів прикордонних про порятунок із жалісним лементом просить») (Краків, 1608); «Traktat de offensivo bello» («Трактат про наступальну війну») (Краків, 1613); «Історії турецькі і сутички козацькі з татарами» (Краків, 1615); «Розмова Козака запорозького з перським гінцем» (Краків, 16173), «Bitwy znamienite, tymi czasy na Rożnych mieyscäch Mężnych Polaków z nieprzyiaćioły Krzyża Swiętego» (Краків, 1620; наприкінці «Новини з України» про успішні дії запорожців). Поет писав про козацького ватажка Кимиковського, згадував інших лідерів: Б. Микошинського, Б. Ружинського, перелічував у власних творах українську шляхту, котра вела боротьбу «із поганями», інакше кажучи, татарами і турками. Розповідаючи щодо Кимиковського, поетом описується один із походів козаків на Чорне море під Білгород й до острова Гадючого, при тому козаки захопили дві турецькі галери,

звільнивши до тисячі в'язнів. Окремо розповідається щодо «проводу Кимиковського на татар». Козаки в очах поета – лицарі:

*«Сто козаків як буде з рушницями битись,
То тьмі здолають шиї татарів змилити...»* [26].

Щодо захисників України мова йде в двох брошурах М. Пашковського «Ukraina od tatar utrapiona» («Україна, татарами гноблена») (1608) та «Podole utrapione» («Поділля гноблене») (1618), де він, називаючи відомі «українні» лицарські роди, дорікав сучасникам за збайдужілість та безвідповідальність стосовно оборони сарматського краю:

*Zacny rodzie Sarmackiej dziedziny
Byś się nie strachał tej sporośnej godziny
O moje drogie me namilsze dziatki,
Ruszciesz się boście wszyscy jednej matki* («Ukraina od tatar utrapiona»).

Останнім твором М. Пашковського була «Chorągiew sauromacka w Wołoszech, to jest pospolite ruszenie i szczęśliwe zwrocenie Polakow z Wołoch, w roku terażniejszym 1621» («Сарматська корогва у Волощині») (Краків, 1621). Останній представляє поетичний твір про Хотинську війну 1620-1621 рр.

Таким чином, проведений огляд літератури пограниччя епохи Відродження та Бароко висвітлює складну взаємодію культурних, історичних та ідеологічних течій на польсько-українському прикордонні.

Висновки до розділу 1

Таким чином, розглянувши творчість Мартина Пашковського у контексті літератури польсько-українського пограниччя, можемо узагальнити:

1. У ході з'ясування біографії поета пограниччя, було встановлено, що інформації щодо життя М. Пашковського відомо доволі небагато. Відомо, що М. Пашковський походив з Краківського воєводства із шляхетного дому Задора, родини середньої заможності, проживав і творив на межі XVI-XVII ст. Багато місця у своїй творчості приділяв польсько-турецьким відносинам та козацтву,

Україні. Оцінки творчих досягнень вітчизняними і польськими критиками М. Пашковського суттєво різняться.

2. При наведенні загальної характеристики творчості, було визначено, що Мартин Пашковський постає ключовою фігурою, а його творчість слугує лінзою, крізь яку можна дослідити сарматський міф та його інтеграцію в польську та українську літературні традиції. Залучення М. Пашковського до козацького ідеалу в рамках сарматського міфу підкреслює симбіотичний зв'язок між культурною ідентичністю, а також історичним нарративом у літературі пограниччя. Його твори не лише оспівують героїчний дух козацтва, проте й також сприяють створенню спільної культурної спадщини між Польщею та Україною. Через поезію М. Пашковського спостерігаємо злиття сарматських ідеалів з реаліями життя пограниччя, пропонуючи розуміння тривкої спадщини лицарської традиції та її впливу на формування національної свідомості.

Таким чином, творчість М. Пашковського виступає свідченням багатства і складності літературного ландшафту польсько-українського пограниччя в епоху Ренесансу та Бароко.

РОЗДІЛ 2

САРМАТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ У ТВОРАХ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО

2.1. Польський і роксоланський сарматизм

XVII ст. окреслюється у вигляді періоду розквіту сарматизму: культурно-ідеологічної течії, яка почала бути основою шляхетської культури. Термін «сарматизм» у польській історичній науці вперше зустрічається у працях Яна Длугоша (1415–1480). Головною ідеєю сарматизму виступає «пошук кореня польського народу в давній країні Сарматія й ототожнення польської шляхти із войовничим племенем сарматів» [9, с. 48].

У XVII ст. розквітли різноманітні форми лицарсько-сарматської поезії, що оспівували історичні події та героїв українських прикордонних земель у складі Речі Посполитої. Зазначений поетичний ландшафт охоплював широкий спектр жанрів, таких як пісні, елегії, похвали, шляхетські панегірики, геральдичні вірші, епінікіони, епіцедіони, епітафії, героїчні поеми, думи та навіть віршовані політичні трактати та хроніки тощо. Поети нерідко оспівували героїзм князівських родів, таких як Вишневецькі, Острозькі та Корецькі, що прославилися своїми перемогами у битвах із татарами. До того ж, вони оспівували українсько-литовсько-польські династії Заславських, Чарторийських й інших.

Поети епохи Відродження та Бароко захоплювались козацькими ватажками, такими як Гаврило Голубко, Іван Підкова та Петро Сагайдачний, Самійло Заборовський за їхню мужність та самопожертву. Широке визнання отримали такі видатні постаті, як Остафій Дашкевич, Якуб Претвич та Дмитро Вишневецький, які відіграли ключову роль в організації козацьких сил. Зазначені козацькі лідери, що втілювали лицарські чесноти, були взірцем для наслідування на тлі занепаду шляхти, зображеної в літературі XVII ст. [17]:

*Bywał przedtem Kozackich młojców ród znaczny,
Jak Hołubok, Podkowa, Płachta, Sahajdaczny.*

Подвиги козацьких ватажків та гетьманів, охоронців пограниччя, знайшли широке відображення в поезії як польських, так і українських літописів, дум і пісень, ставши важливою темою книжної поезії. Численні поети польсько-українського пограниччя, зокрема М. Коберницький, С. Гроховський, Й. Верещинський, Й. Бельський, А. Чагровський, Б. Папроцький та М. Стрийковський, оспівували доблесні подвиги козаків-лицарів «пограничного краю», прославляючи їхню відданість свободі та волелюбність [16].

Ще більшого розмаху епічна оповідь набула у прославленні сарматських лицарів у великих батальних поемах, які були присвячені конкретним історичним постатям чи подіям. Б. Папроцький, відомий польський геральдик і поет XVI ст., написав великий віршований гербовник «Panosza» (1575), оспівуючи героїчні чесноти лицарів і шляхетських родів з українського регіону. Б. Папроцький прирівнював доблесть і мудрість місцевих лицарів до відомих грецьких, троянських чи римських героїв, підкреслюючи багаті лицарські традиції регіону. За висловом автора, котрий був сучасником становлення козацтва, останнє уславилося «стрільбою, піснями і грою на кобзі». М. Стрийковський у своїй хроніці 1582 року увічнив героїчні подвиги сарматських лицарів у віршах, висловлюючи захоплення поляками, русинами та литовцями, які палко боролися за власну свободу. До того ж, М. Стрийковський описував страждання різних європейських народів у турецькій неволі, закликаючи сучасників звільнитися від османського гніту. Він вітав перемоги молдавського князя Івони над турками, досягнуті за підтримки козацько-польських сил, як приклад вершин лицарства. Крім того, М. Стрийковський розповів про легендарну смерть «шанованого козака Вишневецького», символом якої стало його повішення на гаку в турецькому полоні, що увічнило мученицьку смерть Дмитра Байди-Вишневецького [18].

Поезія виникла як форма вшанування князівських і магнатських родин українсько-білоруського походження, що охоплювали православну, греко-католицьку, протестантську та католицьку приналежність. Багато з цих поетичних творів оспівували династії, що вели свій родовід від давніх київських

князівських родів, з особливим акцентом на роді Острозьких-Заславських. Серед зазначених поетів виділявся Іван Гучий, поет італійського походження, чий зв'язок із двором Заславських заслуговує на увагу. Його твір «Heliades abo согу słońeczne» («Геліади або сонячні доньки»), двічі виданий у Кракові, вирізняється епічним стилем оповіді.

У своїй епічній оповіді І. Гучий переплітає елементи античної міфології, спираючись на грецьку легенду про Геліад, дочок бога сонця Геліоса. Зазначені міфічні персонажі оплакували смерть свого брата Фаетона, чії сльози перетворилися на краплі бурштину. Подібним чином І. Гучий зобразив оплакування смерті князя Юрія Заславського, провівши паралелі між похованням у Заславі та давньою річкою Ерідан, яка, за Геродотом, вважалася джерелом бурштину. Алгоричне значення оповіді І. Гучия полягає в символіці числа три, яке вважається сакральним і містичним як у міфологічному, так і в релігійному контекстах. Композиція твору розгортається у трьох частинах, кожна з яких названа на честь трьох скорботних сестер і присвячена трьом заславським князям. Демонструючи ерудицію, І. Гучий увібрав ключові мотиви і теми з античної міфології, переплітаючи їх з національними історичними наративами. Перш ніж оплакувати смерть князя Заславського, І. Гучий звертається до героїзму князів Галицької і Київської Русі, прослідковуючи їх родовід від Рюрика, Ігоря, Святослава, Володимира до Ярослава [16].

До іншого твору «Wiersz na szczęśliwy przyjazd z cudzych krajów» («Вірш на щасливий приїзд з чужих країв») І. Гучий переніс окремі мотиви попередньої поезії, проте у цей раз І. Гучий висловив радість із нагоди повернення Владислава Домініка Заславського, в тому числі писав щодо його знаходження в Італії. Автор додав й факти, в яких Заславський проявив себе як мужній гетьман-охоронець в час, у який «грави військові думи» й потрібно було відбивати татарсько-турецькі атаки на Україну. Автор військовій тематиці приурочив брошуру «Strata Turecka. Apostrofa do wszystkich panów chrześciańskich» («Турецька страта. Апострофа до всіх християнських правителів»), котру було втрачено. Більше того, І. Гучий був перекладачем німецького поета

Фрідріха Деденінга, книгу котрого видав у Кракові (1637) під назвою «Grobijan albo polityka» («Грубіянь або політика»), де в зверненні до читача вказувалося, що твір щодо гарного виховання адресовано сарматській молоді, котра повинна була наслідувати модель «спартанської старожитності» [17]:

Tobie k woli to pisze Sarmacka młodzi

Tobie się przypatrować obyczajom godzi.

Póki lata kwitnące nieupłyną z wodą

W czas obieraj, wierz co z tym pożytkiem, co z szkodą (І. Гучий «Grobijan albo polityka»).

У панегірику «Mnemosyne stawy» («Пам'ять слави») (1633) підкреслено виняткове значення і внесок Петра Могили, що перевершує як шляхетність його походження, так і благородство його вчинків. Вказане піднесене зображення, що уподібнює гетьмана до очікуваного сонця Русі, означає тривалий мир і процвітання, започатковані лідерством Петра Могили, що забезпечило стійкий захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, метафоричний «лавровий вінець» по праву прикрашав Петра Могилу, визнаючи його зусилля у просуванні християнської віри, продовжуючи спадщину святого Володимира. Вплив античного символізму глибоко проник в українську барокову літературу. В одному панегірику, присвяченому культурним реформам Петра Могили, автор висловив радість з приводу прогресу книгодрукування та поезії, піднісши їх до висот Парнасу та Гелікону, свідком розквіту яких став Київ. Крім того, заснування Петром Могилою друкарні віталось як маяк культурного збагачення, який сучасники вважали «оздобою роського краю» [18].

Зображення процвітаючого духовного центру на берегах Дніпра символічно пов'язане в поемі з концепцією «роського Сіону». Центральний реформатор, ще не оспіваний роксоланськими музами, уподібнювався до біблійних постатей, таких як апостол Петро та Мойсей, оскільки він прагнув відродити славетну спадщину Києва. При цьому, сам Петро Могила втілював архетип сарматського воїна, спорідненого з християнським лицарем, особливо в ролі стійкого захисника православ'я. Попри вихваляння його побожності,

київські панегіристи також згадували про його доблесні вчинки під час Хотинської битви. Згідно з генеалогічними переказами, рід Могил бере свій початок від шанованого захисника Риму Муція Сцеволи, предки якого нібито мігрували з Греції до Молдавії. У мистецькому колі Петра Могили в Києві козацьке лицарство часто прирівнювалося до легендарних героїв античності, що видно з численних геральдичних віршів, які звеличують «славний Клейнод Сармації роської». Однак, до основної функції сарматської ідеології в Україні, безсумнівно, відносилась підтримка козацтва й української шляхти [20].

До показового прикладу поширення сарматської ідеології в українській літературі належить гербовий вірш Даміана Наливайка із «Часослова» (Острог, 1612), де князі Острозькі уподібнюються до монархів Сарматії, що слугувало формою ідеологічної пропаганди:

Не продкують тут кгрецкіи Ахиллеси

Не львосильныи Геркулеси

Острорзский боем пляц им заступають,

Которыи в Савроматях с кролми рівняють (Даміан Наливайко «Часослов»).

У своїй латинськомовній поемі «Про Острозьку війну» (1600) Шимон Пекалід простежив сарматський родовід Острозьких, коронуючи Данила, князя Острозького, як короля, точніше, короля Данила Галицького. Польські сарматські поети, як-от Вацлав Потоцький, Самійло Твардовський та Веспізіан Коховський, вигадливо переплітали свої епічні твори з польсько-українським прикордонням та епохою повстання Богдана Хмельницького. Хоча їхнє зображення козаків і гетьмана схиялося до негативу, вони визнавали їхній лицарський дух [7].

Наприклад, В. Коховський розглядав козаків у вигляді оплоту Польщі проти турецьких і татарських вторгнень, звеличуючи героїзм таких постатей, як Іван Сірко. Незважаючи на це, дії Богдана Хмельницького, що розглядалися як залучення язичників до своїх лав і винищення народу роксоланів, викликали

критику, хоча і в рамках барокової поетики, яка порівнювала його з такими постатями, як Спартак і Аттіла [17].

Після Великої Руїни епоха гетьмана Івана Мазепи стала часом відродження української барокової поезії, що збіглося зі значними соціальними потрясіннями та кровопролиттям. Зазначений період став свідком літературного відродження лицарських ідеалів, що стало відповіддю на неспокійні часи під владою сарматських Марса та Беллони. Поети переглянули поняття сарматизму, надавши йому виразних роксоланських рис. Латинізовані терміни, до прикладу, «Роксоланія», «роксолани», «роський» зазнали відродження. Типовий український бароковий поет цієї епохи Іван Орновський ідентифікував себе у вигляді «Руського Парнасу, а муз сарматських слуга» [18].

За часів гетьманування Івана Мазепи такі поети, як Стефан Яворський, Пилип Орлик, Іван Орновський та Петро Терлецький, стали помітними постатями в сарматській поезії. Вони створили виразні літературні образи, змальовуючи «роксоланське небо, що сяє над Україною», «Роксоланських муз, які служать гетьману Івану Мазепі», та «українських козаків, які захищають свою Батьківщину Сарматсько-руським мечем». Іван Орновський започаткував серію польськомовних творів, присвячених Іванові Мазепі, своєю поемою «Muza Roksolanska» («Роксоланська муза»), опублікованою в Чернігові на річницю гетьманування Івана Мазепи. Поема, побудована на емблематичній і тематичній композиції, котрою поет заповідав у очах «сарматського світу» «роксоланською музою», прославити шляхетський «Дім» та його славу спадщину від «давніх княжат волинських». І. Орновський висловлював бажання оспівувати військові подвиги гетьмана, уявляючи, як він карає «неприятелів» у Криму, змушуючи Бахчисарай і Перекоп тремтіти [5, с. 681].

У творах І. Орновського постійно резонує «голос Сарматії» і доблесть «хороброго сармата», адже він порівнював гетьмана Івана Мазепу з давніми сарматами та героями за рівнем мужності [20].

Впродовж останніх десятиліть XVII ст. у польському бароко прослідковується активізація метафізичної літератури, у котрій людина часів

воєн та неспокою здійснює пошук зустрічей із абсолютним, виражає сум за вічним щастям. Поворот до релігійності, міцно пов'язаний із проблемами людської екзистенції, починає містити глибоко песимістичні ноти. Неспроста дослідник Ч. Хернас називає даний період «часом самотніх поетів» [38, с. 121–124]. В їх роботах збільшується зневіра у потребі будь-яких дій, проте разом виражається віра у потугу людського розуму, думки, що проникає в таємниці всесвіту. До прикладу, виразом такої іронії, розпачу, душевних мук виступають твори С. Х. Любомирського. Такі загальні настрої у польській літературі обумовили новий спалах в сарматській ідеології, що спричинив народження концепції «сарматського месіанізму» [22, с. 87].

В польській історії до нашого часу продовжуються дискусії щодо причин появи цієї ідеології і її довгої життєздатності, чи варто уособлювати добу польського бароко із сарматизмом тощо. Я. Тазбір, визначний дослідник культури епохи бароко, вважає «сарматизм субкультурою шляхетського стану, котра проникла в різні сторони польської культури» [58, с. 12]. А інший науковець, історик мистецтва, Ю. Кржижановський зазначає: «сарматизм протнув низку проявів життя давньої Польщі, проте не як стиль, а як рефлекс певних установ та замилювань, опертих на ідеології» [33, с. 9].

Я. Пельц притримується думки, що сарматизм виступав ««стилем життя» людини бароко, здійснив вплив на світогляд та ментальність останньої, так як міф щодо сарматського походження поляків народився раніше домінуючого стилю бароко у культурі, мистецтві, літературі Речі Посполитої» [51, с. 232]. Піднесення сарматизму здійснюється після «потопу» разом із посиленням контрреформації, а також обумовлює зростання патріотичної лірики і схильність до ксенофобії [51, с. 232].

М. Карабин визначає істотні відмінності, які мали місце у концепціях українського та польського сарматизму:

1) «від Сарматії польський сарматизм виводив походження тільки польської знаті, тоді як український – стверджував, що як поляки, так й українці, і литовці виступають предками давніх сарматів;

2) тоді як центром польського сарматизму є території Польщі (туди начебто переселились давні сармати), то український відносить центр на степи України чи Причорномор'я;

3) ідейне вираження польського сарматизму знаходить гостріший прояв, радикальним виступає поділ на вищих (шляхта) та нижчих (хлопи, бидло), тоді як український сарматизм виокремлюючи вищих (політична, культурна, релігійна еліта) проводить меншу дискримінацію стосовно інших верств населення. До притаманної риси українського сарматизму відносилось те, що у XVI столітті поділу суспільства на нащадків сарматів й не сарматів ще не було, концепція охоплювала усе населення не вдаючись до поділу на стани й тільки під впливом польського шовінізму соціальне походження почало відігравати роль;

4) до того ж відрізняються й ідеології за періодом «життя». У той час як український сарматизм у зв'язку із різними історико-політичними обставинами не був широко підтриманий в суспільстві та поступово зник, то польський, не дивлячись на особливості історичного розвитку Польщі, зберігся, а в кінці XX–XXI ст. вилився у культурну ідеологію «неосарматизму» [8, с. 125; 9, с. 49].

Тобто, в українській і польській шляхті сарматизм розвивався по-різному й саме поняття включало далеко не однакове смислове навантаження [8, с. 125; 9, с. 49].

Отже, сарматський феномен виник і розквітнув у культурному контексті українсько-польського прикордоння, що перебувало під значним впливом шляхетської культури. Роксоланський елемент відіграв значну роль у сарматизмі, особливо у вшануванні Пресвятої Богородиці та святих, оскільки в регіоні шанували багато католицьких ікон українського походження. І сарматизм, і бароко поділяли схильність до грандіозних прикрас у різних видах мистецтва, включаючи літературу, живопис та архітектуру. З кінця XVI до початку XVIII століття українці-роксолани постійно підтверджували свою сарматську спадщину, сповідуючи такі якості, як мужність, героїзм і пошана до

старовини. Зазначене почуття ідентичності поклало на них відповідальність за збереження спадщини своїх предків [6].

Сарматизм уособлював бароковий етос прийняття нового, шануючи старе, що сприяло значним подіям в українській історії того періоду. Берестейська унія, що ознаменувала повернення до давньої єдності, стала прикладом такого злиття традицій, а зусилля Богдана Хмельницького, спрямовані на створення незалежної козацької республіки в межах Давньоруської держави, підкреслили сміливість тієї епохи. Сарматсько-роксоланська барокова поезія стала ідеологічним підґрунтям для прагнення гетьмана Івана Мазепи здобути незалежну гетьманську державу.

Таким чином, феномен польського сарматизму XVII ст. характеризувався кількома відмінними рисами. По-перше, воно було глибоко вкорінене в культурно-історичному контексті Речі Посполитої, особливо в шляхетському середовищі. По-друге, польський сарматизм охоплював романтизований ідеал давніх сарматів, зображуючи їх як шляхетних, мужніх воїнів із сильним почуттям честі та обов'язку. Цей ідеал часто асоціювався з образом християнського лицаря, підкреслюючи такі чесноти, як лицарство і вірність. Крім того, польський сарматизм був тісно переплетений з рухом бароко, поділяючи його схильність до грандіозності та витіюватої естетики в різних формах вираження, включаючи літературу, мистецтво та архітектуру. Цей сплав сарматизму і бароко сприяв розвитку особливої культурної ідентичності серед польської шляхти, формуючи її світогляд і впливаючи на її соціальні та політичні погляди.

2.2. Риси сарматизму в поезії автора

З другої половини XVI ст., в контексті виникнення Речі Посполитої, конфедеративної держави у складі Польщі та Литви, питання козацтва в Україні набуло значного суспільно-політичного значення. На українських територіях, по

суті, підконтрольних Польщі, мова йшла про легітимізацію існування козацтва як соціального класу, який, хоч і був поширеним у реальності, але не мав визнання з боку польської влади. Більше того, конфлікт між козаками та Польщею набув міжнародного виміру, що проявилось у несанкціонованих козацьких набігах на турків і татар.

У цьому складному сценарії прихильники польської держави, переважно представники польської шляхти, шукали шляхи вирішення козацького становища.

Хоча дехто виступав за повне знищення козацтва, такі екстремальні пропозиції не отримали широкої підтримки. Привілейований клас визнавав соціальне і політичне значення козацтва, зокрема його вирішальну роль у захисті польських кордонів від татарських вторгнень. Відповідно, спроби оголосити козацтво поза законом вважалися марними.

Ескалація козацько-польського конфлікту, посилена погіршенням відносин між Польщею та Османською імперією через морську діяльність козаків, призвела до негативного зображення козацтва у творах польських авторів. Вони зображували козацькі походи як акти беззаконня та підступності, називаючи їх порушниками спокою. Використовували й інші негативно забарвлені образні висловлювання, зокрема: «союзники пекла», «кривава дичина», «козацька підступність» тощо. Прикладом може виступати твір С. Твардовського «Війна домова з козаками...» (1681), який уособлював зазначені настрої, зображуючи українців як варварських нападників, протиставляючи їх польським шляхтичам, які захищали «польську Русь» від зазіхань [19].

Погляди польських хроністів на козацьке питання контрастували з поглядами українських авторів, які повністю схвалювали козацькі походи. Вони сприймали ці походи як акти захисту Батьківщини, виправдані необхідністю відплати і захисту справедливості. І навпаки, вони засуджували загарбницькі та агресивні походи (війни) як акти військового грабунку, вважаючи їх

несправедливими, такими, що суперечать природному праву, а отже, є морально засуджуваними [13, с. 130].

У власних «*okolicznościowych*» брошурах Мартин Пашковський на постійній основі концентрував увагу на проблематиці сарматизму. Нерідко вірші Мартина Пашковського начебто продовжують та розширюють окремі факти хроніки О. Гваньїні. До найбільш характерної у зазначеному плані відноситься праця «*Wizerunek wiecznej sławy sauromatów starych, pobudzający młodź rycerska ku naśladowaniu spraw ich*» («Візерунок вічної слави старих савроматів для заохоти молоді, щоб наслідувати їхні справи») (1613). До того ж, автор зізнавався, що давні лицарські справи останній замальовував, відштовхуючись від римських істориків, оспівував на прикладі «римських мужів, великих захисників Вітчизни», в тому числі таких постатей, як, зокрема, Алегул, Фабрицій, Брут, Ларгій, Коклес, Сцеволла й ін. Не оминув автор й вітчизняних мужніх лицарів, котрі рознесли славу щодо себе далеко за межі Русі, Литви і Польщі [17, с. 39]:

Zijcierz mężni Heroes, kraju sarmackiego,

Urzywają klejnotów swych z wieku dawnego («*Wizerunek wiecznej sławy sauromatów starych, pobudzający młodź rycerska ku naśladowaniu spraw ich*»).

Боронячи «золоту вольність», як зазначають наведені рядки, сарматських лицарів клейнодами вшановували за мужність. В поетичному творі М. Пашковський навів цілий каталог назв гербів «сарматського лицарства», котрі уславилися власними справами, насамперед мужністю у боротьбі із ворогом. Класицизація риторичної техніки прослідковується вже у назві, в якій фігурують героїчні постаті із античного світу. Автор відзначав, що «гніздо цнот» сарматських войовників теж знаходилось під опікою богині Паллади. Потім у переліку назв гербів сарматського лицарства 23 рази використано анафору із початковим словом «*staąd*». Твір досліджуваного автора набув широкого розголосу, оскільки лицарська молодь дійсно у ньому знаходила давні сарматські ідеали для наслідування [17, с. 39-40].

На його популярність до того ж вказують і 5 плагіатів, які відомі в давній літературі, – П. Напольського, В. Хлібовського, С. Закревського, А. Жоревського й Egues Polonusza. У власній ґрунтовній книзі «Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatory» («Дії турецькі та козацькі сутички з татарами») (1615) Мартин Пашковський розповів щодо пригод славного лицаря Якова Камиковського, котрий протягом певного часу служив при дворах Гербурта Щенсного, Радзівіллів, а також й Вишневецьких, згодом потрапив до турецької неволі, із котрої через Рим тікав до Польщі, а потім до «руського краю», що його порівнював із Содомом [16].

Автор писав, що «сарматську свободу» можливо відчутти тільки у порівнянні із турецькою неволею. В розділі X власної книги останній вихваляв лицарську мужність християнських народів, у тому числі поляків, руських та литовських козаків, хоробрість подільських та волинських «юнаків», а підсумував даний топічний ряд тим, що усі сармати «хоробро били» ворогів. Слід пригадати, що Мартину Пашковському приписують авторство поеми «Венеція» (1572), а О. Варшавицький начебто видав її як власний твір. У писемній і усній творчості тих часів лицарські риси козаків гіперболізувалися. Зазначені ідеальні воюючі захищали власними грудьми Європу від навали східного язичництва й вели боротьбу задля цивілізації і християнства. М. Пашковський у «Візерунку вічної слави старих савроматів» кордоном Савроматії вважав Москву, котра знаходилась між двома морями – Чорним та Балтійським [17, с. 40].

М. Пашковський був одним із тих, хто чи не найбільш активно писав щодо українських проблем, у тому числі стосовно постійної татарсько-турецької небезпеки й щодо потреби у зміцненні системи оборони східних воєводств [15, с. 11]. В одному із найбільш відомих власних віршів «Україна татарами терзана» («Ukraina od tatar utrapiona») (1608) Мартин Пашковський виявив власне розуміння справедливої війни наступними словами:

«Війни святі, як боронять свободу,
Несправедливі ж – прокляті з породу.

Несправедливість – годиться відбитись

Прямо чи криво, аби вборонитись» [23, с. 119].

М. Пашковський своє позитивне відношення до козаків проілюстрував у вірші «Розмова козака запорозького з перським гінцем про справи військові поган з християнами» (1617), в котрому автор підтримав ідею створення польсько-перської коаліції проти Османської імперії та відвів чи не ключову роль в даній коаліції козакам. Також щодо запорожців М. Пашковський згадує вже в творі «Знамениті битви ... цього 1620 року» [15, с. 16]. В даному творі досліджуваний автор розповів щодо козацьких нападів на турецькі і татарські міста у відповідь на татарський погром. Відповідно до М. Пашковського, запорожці (якраз так останній їх йменує) спалили 7 турецьких міст: Білгород, Тягиню, Мендере, Сороко (Soroke), Бендери, Очаків та Кілію, захопили скарб і звільнили християнських невільників. Автор висловлює прохання до Бога надати допомогу запорожцям в бажанні останніх знищити Стамбул, а також усіх бусурман [15, с. 16].

Інший твір М. Пашковського, книга «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» (1615) [23, с. 124-132], має явно політично-пропагандистський характер. В зазначеному творі досліджуваний автор зображує козацтво як конструктивну силу, змальовуючи його як нову структуру, що виконує оборонні функції, які не змогла виконати шляхта. Вони зображені як основна сила, покликанням якої є протистояти мусульманському світу, символічно уподібнена до річки Дніпро та її приток, де Дніпро представляє Україну, а його притоки символізують козацтво. Хоча козаки вели оборонну війну, вони також здійснювали численні наступи на турків і татар, звільняючи полонених. Поема висвітлює повстання козаків на галері, подібне до того, що оспівується в народних піснях про таких постатей, як Самійло Кішка. М. Пашковський також звертається до долі християнських бранців у Туреччині, зображуючи її як попередження про долю, що чекає на християнський світ у разі поразки від турків. Відповідно, оборонні та наступальні дії козаків проти Туреччини

перебільшуються, зображуючи козацьку боротьбу як богоугодну справу [28, с. 37].

Автором протиставляються 2 світи – мусульманський та християнський. Мусульманський світ для християнина представляє світ неволі, розпусти та знущань. Відтак, християнин, усвідомлюючи, що зазначене може йому дорого коштувати, робить спробу втекти із того ворожого світу. У вказаному творі зустрічаємо класичні «козацькі сюжети», які ввійшли і до народних дум, та знайшли відображення у художній літературі. «Це – татарський полон, ризикована втеча із турецького неволі, переслідування втікачів, а також захоплення бранцями турецької галери тощо». Наявний у творі і опис життя запорозьких козаків. М. Пашковський розповідає, де перебувають вони [11]. Йдеться також про їхній побут:

*Zywność ich Salamacha/ y orzechy wodne/
Ktemu zwierz rozmaity/ Ryby wieloplodne/
Od ktorych iako wieprze/ w swych oboziech tyiq/ [Obozy Kozacy zowq
kureniami.]*

Bo y żimie/ y lećie/ nąd wodami żyłq («Дії турецькі і змагання козацькі з татарами»).

Крім того, у творі М. Пашковський заглиблюється в питання розуміння ролі правителя в державних справах. Він стверджує, що козацький ватажок має бути нарівні з козаками, а не над ними, долею з їхніми долями переплетений. На думку М. Пашковського, справжній український патріот ніколи не здійснюватиме пошук миру з Туреччиною, узгоджуючи позицію держави з позицією її лідера [21, с. 40].

Варто підкреслити, що М. Пашковський, формуючи свою концепцію держави та ідеального правителя, спирається безпосередньо на політичний ландшафт свого часу. Він яскраво змальовує складний політичний сценарій в Україні, зумовлений навислою загрозою турецької експансії, і закликає коронних лицарів – козаків – об'єднатися для захисту інтересів України. Крім того, він підкреслює важливість мудрості, повторюючи ідеал епохи

Відродження: «Та мужність добра, котра з умом поєднає. Як розум на сторожі, то зрад не буває» [23, с. 129].

М. Пашковський виступає за консолідацію всіх сил на українських прикордонних територіях для протистояння татарській загрозі. Зазначена єдність, на його думку, має охоплювати заможних магнатів, князів, шляхту та простих козаків, стираючи будь-які уявні відмінності між ними. Він пропонує пантеон героїв пограниччя, до якого входять такі відомі родини, як Потоцькі, Боратинські, Гульські, Струси, Вишневецькі, Чарторийські, Претвичі, Заславські, Ружинські, Острозькі, Збараські й інші, що включають як князівські, так і шляхетські родоводи. Прикметно, що М. Пашковський не зважає на релігійні відмінності між цими родинами; православні, протестанти та католики вважаються частиною однієї спільноти. Окреслений всеохоплюючий підхід очевидний у його заклику до дії:

*Славний народе сарматського спадку,
Гада страшного не бійся нападку!
О дорогії і милії діти,
Русьтесь а, бо мати одна є у світі
Вас є немало синочків моторних,
В ліс заженете розбійників чорних.
Сім воєвод є самих українців,
Досить князів, що долають чужинців,
Старости стануть при тому потужно,
Здавна уміють змагатися мужньо... («Ukraina od Tatar utrapiona»).*

Виходячи з такого роду висловлювань, можна припустити, що Мартин Пашковський дотримувався міфічної концепції сарматизму, відповідно до котрої, шляхта Речі Посполитої, незалежно від своїх релігійних переконань, становить єдиний народ, який веде свій родовід від сарматів. Мартин Пашковський закликає до відсічі загарбникам і захисту Русі, звідси заклик «русьтесь», що може означати заклик до патріотизму по відношенню до Русі. Представлені слова певною мірою пояснюють, чому Мартин Пашковський

писав польською мовою: він закликав сполонізованих українців «руситись», тобто українізуватися. Зазначене може свідчити про те, що він походив з української шляхти.

Захист кордонів Русі, котрий здійснювали як князі, так і дворяни та козаки, зображується як християнський обов'язок. М. Пашковський використовує християнську символіку, підкреслюючи божественну природу цих зусиль, оскільки «війни – святі, як боронять свободу». Останній підкреслює важливість єдності в цих конфліктах, стверджуючи, що лише колективними зусиллями можна подолати ворогів, таких як бусурмани [11]:

Гог і Магог вас не здужає строгий,

Ні медіан по дунайські пороги,

Ні переконські царі або ж беї,

Кервібурнаси ані Бечкереї.

Вас обіцяв Бог Сіону святого

Скрізь рятувати від лиха такого.

Боже, що маєш таїну-відраду,

Просим із сховку вина з твого саду.

Кров'ю твоєю ті лози щепились,

Щоб у саду тім хрущі не роїлись.

Будуть в опіці нехай християни,

Ми ж тебе завжди хвалить будем, Пане! («Ukraina od Tatar utrapiona»).

Таким чином, у творах Мартина Пашковського простежуються виразні риси сарматизму – міфічної теорії, яка зображує шляхту Речі Посполитої як нащадків сарматів.

Висновки до розділу 2

Таким чином, дослідивши сарматську ідеологію у творах М. Пашковського, можемо узагальнити:

1. Для польського сарматизму XVII ст. притаманне було те, що останній був глибоко вкоріненим у культурно-історичному контексті Речі Посполитої, в особливості в шляхетському середовищі, а також й те, що він охоплював романтизований ідеал давніх сарматів, зображуючи їх як шляхетних, мужніх воїнів із сильним почуттям честі та обов'язку. Загалом, польський сарматизм відіграв значну роль у формуванні культурного ландшафту Речі Посполитої XVII ст., здійснивши тривалий вплив на польське суспільство та його мистецьке самовираження.

2. У творах Мартина Пашковського можна прослідкувати виразні риси сарматизму. Досліджуваний автор підкреслює єдність шляхти, в незалежності від релігійної приналежності, у захисті Русі від зовнішніх загроз. Він закликає всі стани, включаючи князів, шляхту і козаків, об'єднатися в зазначеній справі, формулюючи її як християнський обов'язок, що має божественне значення. У своїх творах Мартин Пашковський виступає за збереження свободи та захист королівства, надаючи цим зусиллям сакрального характеру. Загалом, зображення Мартином Пашковським сарматизму підкреслює важливість єдності, патріотизму, а також колективної оборони для збереження цілісності Речі Посполитої.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО

3.1. Ukraina od Tatar utrapiona

Друкована версія твору «Ukraina od Tatar utrapiona» включає такі частини:

- гербовий вірш (7 + 6 рядків, поділених на чверті) на честь роду Тиліцьких, що містить похвалу на честь адресата та вихваляння його приналежності до духовного стану;
- присвятний лист, написаний прозою;
- власне твір, що складається з 6 рядків, написаних 11-стопним віршем, поділеним на чотиристопні строфи [43, с. 188].

У присвятному листі, адресованому краківському єпископу Петру Тиліцькому, поет відверто зізнався, що проголошує перемогу християнського війська «na dohad», тобто на здогад, ще до того, як справа була вирішена на полі бою. Водночас, він також формулював ідеологічну декларацію, яку згодом розвинув у творі. Як переконаний християнин, він бачив аналогію між вчинком біблійного Давида, який позбавив життя Голіафа каменем, кинутим з рогатки, і неминучою перемогою Республіки Польща над турецько-татарською владою:

Będąc też przytym żalem i słuszną nienawiścią przeciw temu Goliaszowi zapalony, który już dawno dorąga Izraelowi, to jest Synowi Bożemu i chwalcem Jego; ważyłem się tego, że oto tak na dohad opowiadam i wytrębuję w imię Pańskie zwycięstwo wojsku świętemu Boga zastępów nad tym bisurmańcem przeklętym; który teraz jako lew rad by okrążył narody ukraiinne i nas samych z pomocy zdrajce konfederatora tureckiego. co jako nic nie wątpię, że mu to w imię Pańskie nie pójdzie («Ukraina od Tatar utrapiona»)

Автор надав своїй захопленій заяві форму пророчого видіння, виголошеного на щастя. Вільне використання біблійних сюжетів спонукало

Мартин Пашковський зіставити історію Давида і Голіафа з боротьбою польської корони проти Туреччини, адже Річ Посполиту він розглядав як Ізраїль (а отже, як державу особливого значення), а її військо – як «святе воїнство Бога Саваофа».

Однак, головною метою, задекларованою у вступній частині листа, є проголошення послання миру («*Kto jest tak niezbożny między wiernymi Pana chrystusowemi, Miłościwe Książę, żeby chrześcijanom miłym, zgody, potęgi, dostatku, zwycięstwa i pokoju nie życzył?*»), а також й проголошення свого бажання перемогти ворогів. З перших же слів листа поет вибудовує аналогію між Єрусалимом і Річчю Посполитою. Однак, наміром Мартин Пашковський виступає не заклик до війни, а надія на мир.

Атрибуція Тиліцькому також містить дві декларації автора. Перша стосується генеалогічної кваліфікації, друга – мети тексту: «[...] *tak to Clas<S>icum carmen w imię tegoż [Boga], pod proporzec mężnych chrześcijan, a Miłościwą łaskę Waszej Książęcej Miłości podaję [...]*».

Мартин Пашковський використав девіз з пісні С. Ф. Клоновича «*Victoria deorum*», пізніше перекладеної польською мовою, а також опублікованої під назвою «*Pożar. Urominanie do gaszenia i wróżka o upadku mocy tureckiej*» (1597). Така цитата є заключним фрагментом шістнадцятивіршованого уривка з латинського твору С. Ф. Клоновича, розміщеного на звороті титульного аркуша «*Pożar*». Зазначений уривок у праці Мартин Пашковський виглядає наступним чином:

Jam, jamis communis paries en proximus ardet,

Flammeus, et rupto prodit se culmine, vortex:

Atque globos voluit, sublatus in aeterna fumus.

Carpatum luvios utresque, paremus et uncas,

Ut vel aqua extinguat, vel moles obruat ignem («Україна од Татар утрапона»).

Латинський девіз вказує на прямий зв'язок між текстом М. Пашковського та заклик С. Ф. Клоновича. «*Pożar*» задуманий як конкретизація і перебільшення провіщення попередника. Водночас, Мартин Пашковський,

будучи автором-початківцем, хоче скористатися авторитетом Клоновича. Модифікуючи його, він посилює силу повідомлення. Поет доводить, що османська влада стоїть на порозі і тільки шукає можливості напасти, щоб знищити Річ Посполиту [43, с. 189].

Одним із джерел задуму «Ukraina od Tatar utrapiona» був твір «Powudka i narominanie Ojczyzny» (сімдесят шість віршів), що входив до збірки «Golec spotu» Мацея Стрийковського. Твір Мацея Стрийковського містить заклик до помсти Великому князівству Московському за кривди, завдані в період, що передував Батозьким війнам. Очевидно, Мартин Пашковський запозичив з «Powudka i narominanie Ojczyzny» топос, відомий в епоху Відродження як Мати-земля, яка звертається до своїх синів з проханням захищати кордони. У поета вказаний топос конкретизується в персоніфікованій формі Матері-України. Батьківщиною є не республіка чи корона польська, а Україна – один з повітів федеративної держави. Йдеться, однак, не про окрему національну приналежність громадян (і національну декларацію автора), а про територіально-географічну кваліфікацію місцевості, яка виступає невід'ємною частиною об'єднаної шляхетської республіки.

Мартин Пашковський ввів як промовця персоніфіковану постать матері-українки, яка просить своїх синів врятувати її у скрутній ситуації. Поет не звертався із закликом до всіх громадян республіки. Він звертається лише до синів Матері-України. Твір виступає закликом однойменної персоніфікованої героїні. У творі наявні численні посилання на історію та сучасні події, моралізаторський тон, а посилання на Біблію функціонують на задньому плані. Домінує протиставлення сучасного минулому. Біблійні ремінісценції посилюються у фіналі.

Поет використав усе багатство повчальної тематики. Він вводить догану своєму супротивникові, щоб поставити під сумнів його боєздатність. При цьому, Мартин Пашковський використав образливі епітети на його адресу. Водночас, він включив детальну картину страждань мирного населення, дітей, жінок і знищення майна, щоб порушити тему важких переживань людей, викрадених у

рабство, і викликати гнів лицарства. Він протиставляв подвиги предків недбалості сучасників, доводив розумову слабкість забобонного супротивника і створював пророче бачення перемоги. Він, однак, не вводив страждання духовенства, осквернення храмів і не звертався прямо до лицарської честі [55, с. 142].

Розглянемо критичні відгуки на твір Мартина Пашковського «Ukraina od Tatar utrapiona».

Приміром, Юліуш Новак-Длужевський дав дуже низьку оцінку цьому твору. Він критикував моралізаторство, експлуатацію біблійних і класичних тем, низьку якість вірша, відсутність послідовної композиції та використання каталогу родин, часто повторюваного в тогочасній політичній поезії. Оцінюючи текст, дослідник визнав літературно слабким звернення персоніфікованої українки до синів із закликом до захисту. Похвали, на думку Юліуша Новака-Длужевського, заслуговують «[...] ті частини, в яких Матка Україна нагадує нам про колишні великі бойові традиції [...]» заслужених місцевих родин [48, с. 247]. Він не вдавався до глибшого аналізу структури вислову і відмовився від спроби встановити ситуативну генезу тексту: політичну та соціальну. Зазначений критик обмежився оцінкою літературної цінності твору «Ukraina od Tatar utrapiona». Юліуш Новак-Длужевський визнав алегоричний характер останньої, а також тенденцію до оспівування досягнень більш видатних родів.

Р. Радишевський, з іншого боку, класифікував твір як плач і вбачав у ньому сліди впливу «Pieśni V» Кохановського про спустошення Поділля. Разом із спустошеним Поділлям, він говорив про Україну. Перерахування князівських і шляхетських прізвищ мало нагадати нам «про громадянське сумління і соціальну відповідальність» [54, с. 77]. На заваді ефективній боротьбі завжди стояли внутрішні суперечки, про які поет писав, використовуючи біблійні образи та «концептуальну антитезу». Причину незграбності нечисленного лицарства Мартин Пашковський шукав у браку патріотизму [54, с. 78].

В. Пилипенко також вбачав паралелі між «Ukrainą utrapioną» та «Podolem utrapionym», звинувачуючи поета у самоплагіаті. На думку зазначеного дослідника, персоніфікована Мати просить синів про любов, висловлюючи безпеку від татарських нападів і посилаючись на традицію доблесних предків [15, с. 11].

На думку Р. Галай-Демпняк, автор, нагадуючи про страждання цивільного населення, закликає до помсти за кривди. Він показує релігійного ворога в поганому світлі, увічнюючи негативні асоціації; останній характеризує ворога у вигляді такого, що використовує обман з метою досягнення успіху [34, с. 107].

O, jak tam wiele ludu wyścinano,

Różności stanu nieupatrowano,

Dziateczki małe w anjelskiej postaci,

Z ojcy, z matkami ścinali ci kaci.

Jak ich zaś wiele w niewolą pobrano,

Z bydłem, z dobytkiem, za Dunaj zagnano.

Gęsty skwirik i płacz przenikał obłoki,

A u was twarde serca niż opoki («Ukraina od Tatar utrapiona», w. 37-44)

Представлені рядки ілюструють зображення поетом страждань і горя, яких зазнав український народ під татарським гнітом. Через «Ukraina od Tatar utrapiona» досліджуваний поет проливає світло на історичну боротьбу України, а також підкреслює стійкість і витривалість її народу перед лицем негараздів.

Українська тема у творі Мартина Пашковського «Ukraina od Tatar utrapiona» проявляється через зображення поетом боротьби та стійкості українського народу в умовах татарського гніту. Мартин Пашковський змальовує Україну як благородну землю сарматського царства, підкреслюючи її гідність і силу навіть перед лицем негараздів:

Zacny narodzie sarmackiej dziedziny,

Byś się nie strachał tej sprosnej gadziny.

O moje drogie, me namilsze dziatki,

ruszcież się, boście wszyscy jednej matki (Ukraina od Tatar utrapiona, w. 73-76)

У наведеному уривку Мартин Пашковський звертається до шляхетних людей Сарматського краю, заохочуючи їх не боятися підлих розмов своїх ворогів. Він закликає український народ, який він ніжно називає своїми дорогими дітьми, об'єднатися і стояти разом, підкреслюючи їхню спільну спадщину і спільне походження.

Do tego gdy się koronny lud ruszy,

Z Bożej pomocy niedługo rozproszy

Ten sprosny naród; marnych bisurmańców,

nikczemnych smrodów i brzydkich pohańców (Ukraina od Tatar utrapiona, w. 89-92)

Тут Мартин Пашковський вселяє почуття гордості та єдності в український народ, закликаючи його не піддаватися наклепницьким словам ворогів і солідарно триматися разом. Крім того, досліджуваний поет висловлює впевненість у Божому захисті та допомозі українському народові. Він вірить, що з Божою допомогою коронне військо незабаром розвіє мерзенний народ татар, називаючи їх нікчемними невірними і язичниками.

У своєму творі «Ukraina od Tatar utrapiona» Мартин Пашковський змальовує український народ у вигляді захисників своєї батьківщини, які покладаються на божественну допомогу, щоб здолати своїх гнобителів і повернути мир і процвітання на свою землю. Поет оспівує стійкість і мужність українського народу, підтверджуючи його ідентичність і спадщину всупереч негараздам.

3.3. Podole utrapione z państwem przyległemi

Розглянемо погляди науковців на твір «Podole utrapione» Мартина Пашковського.

На думку Юліуша Новака-Длужецького, «Podole utrapione» повторює ідеї, раніше сформульовані в «Dumie», яка є частиною «Posła nowy na sejm walny

warszawski roku Pańskiego 1616» (цей твір, підписаний шифром W. Ch., дослідник приписує Вавжинецькому Хлебовському) [48, с. 262]. Переконання дослідника не було підкріплене аналітичними доказами. Зіставлення текстів не підтверджує твердження Юліуша Новака-Длужевського. Дослідник критикував вибір модельних персонажів, який, на його думку, був доволі випадковим, а також повторення чужих ідей.

«Podole utrapione» взяла до уваги також Тереза Банасьова у своїх міркуваннях про два різновиди трену в розділі, присвяченому політичним творам. Вона звернула увагу на відсутність сатиричної тенденції, натомість на поезику цілого впливають мотиви плачу. На її думку, метою виступу є заохочення до боротьби проти турків і татар. Початкова частина твору – це плач за уособленою землею Поділля. Дослідниця вбачає силу переконання, спрямовану на активізацію аудиторії. У моралізаторській частині наратор переплітає благання про порятунок зі скаргами, щоб шляхта усвідомила сенс участі у боротьбі. За словами Банасьової, «[...] w exordium utworu Paszkowskiego elementy właściwe strukturze politycznego lamentu mieszają się z poetyką pobudki [...]» [30, с. 52–53]

На думку Р. Радишевського, «Podole utrapione», як і «Ukraina od Tatar utrapiona», – це плач, у якому спостерігаємо сліди впливу «Pieśni V» Кохановського про спустошення Поділля. Зазначений дослідник звернув увагу на введення анафори з використанням засобів, притаманних поминкам. Мартин Пашковський також використав можливості, що впливають із застосування персоніфікації, у вигляді прямих звертань до батьківщини [54, с. 77].

Зауваження В. Пилипенка про «Ukraina od Tatar utrapiona» стосуються також «Podole utrapione». Грушала, натомість, вважав твір «okolicznościową robudką antyturecką» і відзначав наявність персоніфікованого Поділля, яке заохочує «Polaków do gorliwości w walce». Дослідника спантеличило спостереження, що персоніфікована постать наводить приклади лицарів, які

відзначилися у боротьбі з «рога́сами», починаючи з Авраама та Ісуса Навина [35, с. 107].

Отже, незважаючи на те, що думки критиків різняться, можна сказати, що українська тематика в аналізованому творі Мартина Пашковського є присутньою.

Твір «Podole utrapione» відомий з унікального пошкодженого примірника з Ягеллонської бібліотеки, який закінчується на сторінці, позначеній підписом Av.

Слід звернути увагу на зв'язки з «Ukraina od Tatar utrapiona», написаною Мартином Пашковським 10 роками раніше. Вже в назві можна побачити стилістичні паралелі: *Ukraina od Tatarą utrapiona, książąt i panów pogranicznych o ratunek* – *Podole utrapione z państwem przyległemi książąt i panów pogranicznych o społeczny ratunek*.

До того ж наявні й текстові аналогії. «Podole utrapione» на 20% побудована з віршів, уже відомих з «Ukraina od Tatar utrapionej»: поет використав 46 з них, і 42 з «Golec spoty» Мацея Стрийковського (в «Ukraina od Tatar utrapionej» налічується 264 віршів, а в збереженій частині «Podole utrapione» – 216). Запозичення впливають на ідеологічний шар послання. Останні наявні переважно у вступній та заключній частинах твору, незначною мірою з'являються в середині оповіді. Основний вплив на форму тексту мають запозичення з частини «Golec spoty» Мацея Стрийковського під назвою «Pobudka i narozmianienie Ojczyzny do swych synów ku pomnożeniu krzywdy swych granic». Звідти Мартин Пашковський взяв понад 160 віршів. Таким чином, 77% «Podole utrapione» запозичено у Мацея Стрийковського.

Мартин Пашковський у «Podole utrapione», на відміну від Мацея Стрийковського, використав звичайний одинадцятистопний ямб. Ідея введення неперсоніфікованого персонажа у вигляді суб'єкта мовлення, що наставляє шляхетську громаду, ймовірно, також була запозичена з «Pobudka i narozmianienie Ojczyzny», де до слухачів звертається Мати-власниця. Водночас, можна пояснити залежність «Podole utrapione» від «Ukraina od Tatar utrapionej».

Більшість віршів, які можна простежити в «Ukraina od Tatar utrapionej», ймовірно, були запозичені безпосередньо у Мацея Стрийковського. Однак, на користь того, що Мартин Пашковський використав власну попередню редакцію, свідчать однакові за формою доповнення в четвертому вірші в наступних строфах, що перетворюють його з п'яти- на одинадцятиголосний розмір.

В «Podole utrapione» автор наводив менше фактів і більше уваги приділяв організації викладу та комунікативності повідомлення. В «Ukrainie od Tatar utrapionej» особливу роль відігравала фактографічність, а також значно більша переконливість, яка має зв'язок зі звинуваченнями на адресу шляхетської спільноти. Заслуговує на увагу заміна девізу на титульній сторінці. Якщо в «Ukrainie od Tatar utrapionej» поет використав п'ятирядкову цитату з «Victoria deorum» Кльоновича, то в «Podolu utrapionym» він вдався до короткого, дворядкового заклик библійного походження: «Kamienie wołają, bo ludzie nie dbają», підкреслюючи трагізм долі батьківщини. Водночас, Мартин Пашковський звинувачує у гріху бездіяльності тих, хто мав би дбати про це. Лезо критики було спрямоване не лише на командний корпус, але передусім на шляхту, яка не захотіла долучитися до оборони далеких кордонів батьківщини.

Подальші рядки, все ще витримані в тоні плачу, несуть своєчасний діагноз ситуації, але їм бракує конкретики. Вітчизна поширює анафоричне перерахування, пропонуючи бачення руйнації:

Baczycie źemci zewsząd jest zraniona;

Baczycie, źem krwią synowską skropiona;

Baczycie, źem jest z pierwszej krasy zdarta,

Ledwie od pogan z skóry nie odarta (Podole utrapione, w. 17–20)

Наратор протиставляє цей образ колишній славі. Вона згадує про позбавлення її колишньої краси, навіть шкіри, «pogan», водночас вказуючи на головного винуватця нещастя. У минулому вона славилася своєю доблестю у «pogan», процвітала:

Nie dałam przodku nikomu w swej sławie

W krajach podolskich, w wolnościach i w prawie (Podole utrapione, w. 23-24)

Коротке нагадування про минулу велич знову контрастує з трагічним «сьогодні», коли Вітчизна, позбавлена захисників, змушена терпіти навали «rogan», тобто татар і турків.

Наступні три строфи (р. 29-40) дають картину турецько-татарсько-волоських навал, зростаючої сваволі ворога, який безкарно просувається Поділлям. Крик загарбників «Hała, beszte» означає неминучу руйнацію, смерть і слъози викрадених. Шляхту до бою мають підняти образи палаючих міст і сіл, знищених посівів і зарізаної худоби. Особливий гнів має викликати доля викрадених у рабство людей, яких татари продають туркам, відправляють «jak bydło» за Чорне море.

Батьківщина співчуває долі ув'язнених: «Stokroć nieszczęsny, kto wpadnie w to sidło» (р. 36). Потрійне «zawsząd» вказує на трагізм становища, в якому опинився народ, на хаос; так само як і «miecz Pański», який слід ототожнювати з пошестю, що звалилася несподівано, як на єгиптян під час виходу ізраїльтян з рабства:

Zawsząd dziurowo, zawsząd barzo świta,

Nie wzwiemy, skąd nas miecz Pański przywita.

Zawsząd straszliwie wkoło nas harcuja,

Za niestrem granic i grodów ujmuja (Podole utrapione, w. 37–40)

Автор завершує зазначену тему промови Матері-Вітчизни звинуваченням синів у бездіяльності, недбалості, страху. Образ лицаря в обладунках, який ховається в кутку, повинен мати найсильніший вплив на уяву:

Wam to, namilszy synowie, przystoi

Bronić swej matki, nie kryć się w kącie w zbroi (Podole utrapione, w. 41-42)

У першій частині оповіді (р. 45-60) Вітчизна докоряє бездіяльній шляхті за територіальні втрати на користь ворога, втрату контролю над буферними територіями та поступову експансію Османської імперії (р. 45-48). Автор застерігає від бойової доблесті татар, які здійснювали свої набіги, на думку поета, заради наживи. Вони розглядали територію Поділля як джерело

населення, яке можна було без особливих зусиль і власних втрат отримати на продаж для наповнення невільничих ринків Туреччини (р. 49-52).

Батьківщина намагалася донести до своїх синів тривожні масштаби навал, які спустошували Покуття і доходили до самого Львова. Вона закликала мешканців Малополющі бути пильними, оскільки набіги можуть незабаром дійти і до цього краю, якщо їх не зупинити в Русі (р. 53-56). Вона попереджала про зростаючі апетити турків, які відчували себе в безпеці на Дністрі і думали, як припускав поет, про пограбування подальших районів (р. 57-60). Цей твір (р. 45-60) виступає спробою діагнозу, емоційного погляду на ситуацію, створення бачення стрімко зростаючої загрози не лише на Поділлі, але й у безпосередньому сусідстві з Малополющею.

На думку Мартина Пашковського, важливішими за військову силу є «rozum», тобто мудрість, і «ratunek z nieba», тобто Божий захист. Перше можна отримати лише за умови відмови від конфліктів всередині країни. Таким чином, автор вбачав зв'язок між ситуацією на кордонах і внутрішніми проблемами, які відволікали від оборони від татарських навал.

Поет роздумує над тим, що війна може бути справедливою і несправедливою. У справедливій справі варто хапатися за зброю і битися доти, доки не буде досягнуто мети (р. 85-92). Досліджуваний поет також підкреслює, що у справедливій війні братиме участь шляхта. Саме так слід розуміти захист кордонів, помсту за завдані кривди, страждання співгромадян у турецькій неволі. Війну на захист шляхетських вольностей він називав священною, а братися за зброю в ім'я «złej chciwości» вважав неправильним. Збройну боротьбу Мартин Пашковський розглядав у вигляді крайнього засобу, до якого слід вдаватися тоді, коли інші можливості вичерпані:

Święta to wojna bronić swych wolności,

A zaś przekłeta wszczęta z złej chciwości,

Lecz gdy inaczej już to nie może być,

Więc się nam przydzie z nieprzyjacioły bić (Podole utrapione, w. 97–100)

Серця лицарів мало втішити усвідомлення підтримки, яку вони отримували від Бога. Ось чому поет стверджував:

Nie wątpieź ni w czym, gdyż sam Bóg zwycięstwo

Z nieba wam spuszcza, o sławne rycerstwo.

Wam służy Pallas, Wulkanus, Mars zbrojny, Jupiter,

Wenus i k temu rok hojny (Podole utrapione, w. 196–200)

Для успіху, однак, все ще була потрібна згода в питаннях релігії. Зазначені міркування призвели до проголошення віри в те, що сармати були сучасним обраним народом:

Gdy z wami będzie moc Boga żywego,

Jedność i zgoda spólna w łódce jego;

Któż przeciwko wam, gdy ten wodzem będzie?

Wygracie, mężni Sarmatowie, wszędzie (Podole utrapione, w. 201-204)

Теза про особливий статус сарматів приводила до обнадійливого висновку, підкріпленого авторитетом Біблії, що ніхто не наважиться діяти проти божественного помазанника.

Метою Пашковського в «Podole utrapione» було не повідомлення новин про ситуацію в цій частині країни. Досліджуваний автор не вдавався в подробиці військових операцій, не фіксував конкретних подій. Однак, він був свідомий того, що відбувається, і бачив необхідність негайних військових дій для протидії подальшим татарським набігам, що руйнували країну, залишену без захисту. Поет розумів, що зібрати достатньо велике військо не вдасться, усвідомлював, що воювати з швидкохідними татарами буде нелегко. Тому він звернувся до шляхти і магнатів, заклопотаних власними справами, із закликом відмовитися від міжусобиць і зацікавитися захистом кордонів. Для захисту території потрібна була не лише велика армія, але й ідея. Розумна агітація слугувала не лише військовій, але й психологічній меті. Збройний виступ мав дати ворогам зрозуміти, що вони не зможуть безкарно грабувати Поділля та Україну, що це не та територія, звідки можна легко викрадати населення з метою продажу на невільничих базарах у Туреччині.

Переслідуючи свою мету, Мартин Пашковський звернувся до уособлення Батьківщини, щоб не виступати із закликом особисто. Він не вважав себе настільки значущим оратором, щоб хтось захотів прислухатися до його рекомендацій. Використання образів зробило звернення більш гострим, а також надало йому переконливості. Вказане було підкріплено набором біблійних, міфологічних та історичних прикладів. Тому заклик Мартина Пашковського слід розглядати насамперед як твір громадянського моралізму. Поряд з антитурецькими акцентами важливим також виступає й заклик до захисту кордонів.

У творі Мартина Пашковського «*Podole utrapione*» українська тема займає важливе місце, оскільки досліджуваний поет заглиблюється в бурхливу історію та боротьбу подільського регіону з турецькою навалою.

3.2. *Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary*

Праця Мартина Пашковського «*Dzieje tureckie*», як і переклад Хроніки Гваньїні, цікавила літературознавців ще у ХІХ столітті (Вацлав Александр Мацейовський) [44], а також у міжвоєнні та перші повоєнні роки. Вона зацікавила тюркологів через свою східну тематику та супровідний словник турецької мови (Ананіаш Зайончковський, Ян Рейхман, Богдан Барановський), а також українських науковців (Михайло Возняк). Пізніше, через тему війни з Туреччиною, вона привернула увагу фахівця з епізодичної літератури (Юліуш Новак-Длужевський) [48]. Також в останні роки «*Dzieje tureckie*» зацікавила науковців, які займаються культурою Сходу (Марек Прейс), образом татарсько-турецької неволі (Рената Риба) або тих, хто прагне реконструювати сюжет, котрий зображує долю головного героя та його моральні дилеми (Міхал Куран) [41; 42].

Перша характеристика «*Dzieje tureckie*» належить Мацейовському, який помітив її залежність від творчості Мацея Стрийковського, звернув увагу на

турецькі звичаї, представлені в історії Якуба Кимиковського, торкнувся питання слов'янської та арабської мов, а також конфесійних питань [44]. Український дослідник Михайло Возняк, натомість, розглядав у праці козацьку тематику. Його цікавила боротьба козаків проти татар, а також тяжке становище українського населення, яке зазнавало несправедливості від загарбників зі Сходу та страждання в турецькій неволі [3, с. 149].

Розглядаючи твір, Ананіаш Зайончковський переймався підбором лексики та турецьких фразеологізмів, які з'являлися в описі долі полоненого Кимиковського. Вказаного дослідника цікавили описи турецьких звичаїв і культури. Особливу увагу він приділив польсько-турецькому словнику, а також додаткам, що містять християнські релігійні тексти в перекладі турецькою мовою. Зайончковський цікавився граматикою та фонетичними явищами. Багато уваги він приділив джерелам, якими користувався М. Пашковський при підготовці тексту. Дослідник вважав дослідження поета компілятивним, для чого автор використав працю Бартоломея Георгевича «De Turcagum moribus», а також праці Меховіти, Радзівілла, Варшавського, Варгоцького, Постелла та інші видання. Відсутність можливості ідентифікувати всі джерела вказує на те, що поет також використовував доступні йому рукописні дослідження. Ананіаш Зайончковський заперечував знання Мартином Пашковським турецької мови, але, тим не менш, він високо оцінив ґрунтовний характер дослідження, яке могло слугувати підручником турецької мови. Важливість тексту Мартина Пашковського посилюється тим, що його глосарій лише на три роки молодший за першу друковану турецьку граматику [59, с. 71].

Характеристику «Dzieje tureckie» з точки зору політичних питань зробив Юліуш Новак-Длужевський. Посилаючись на запозичення в тексті Мартина Пашковського з творів інших авторів, він вказав на три тематичні нитки, популярні в тогочасній турецько-татарській літературі:

- непостійність угод, укладених з турками і татарами;
- згубні наслідки Реформації, яка полегшує окупацію чергових християнських країн;

– і, нарешті, вихваляння турків, що перевершують християн «політичними і суспільними чеснотами» [48, с. 229].

Зазначений дослідник, вивчивши зміст твору, дійшов висновку, що Мартин Пашковський був добре начитаний у «сучасній і давній» антитурецькій літературі, з якої багато черпав. Юліуш Новак-Длужевський високо оцінив ерудицію поета [48].

Оглядаючи польську літературу про битви з турками, Януш Сікорський вважав «Dzieje tureckie» важливим джерелом знань про татарську і турецьку тактику через військову інформацію, що міститься в ній. Р. Радишевський також включив «Dzieje tureckie» до свого опису досягнень поета. Він підкреслював оригінальний, а також енциклопедичний характер твору, який розглядав турецький світ з точки зору його відносин зі слов'янами, в особливості з козаками. Критик визнав важливість опису вражень Якуба Кимиковського [57, с. 154].

Можна стверджувати, що в рамках дослідження «Dzieje tureckie» досі переважали мовознавчі пошуки, особливо питання словника турецької мови. Також розглядалися роль тексту в пізнанні мусульманського Сходу, образ індивідуального полону та історія головного героя, зокрема його контакти з мусульманською та арабською культурою. До того ж, було зроблено спробу описати та ідентифікувати джерела, якими користувався Мартин Пашковський при побудові своєї розповіді. Однак, бракує глибшого осмислення побудови твору, аналізу звичаїв не лише турецьких, але й татарських та козацьких. Існує потреба в культурологічному погляді на турецьку історію з урахуванням використаних у тексті переказів.

Основний текст «Dzieje tureckie», якому передує присвятний лист, поділений на чотири книги, остання з яких містить турецький словник.

Мартин Пашковський не приховує, що не був свідком подій і не перебував у мусульманських країнах. Спочатку характеризуючи тему твору, досліджуваний автор підкреслював, що хотів показати «rozliczne kraje świata tego» і торкнутися теми переслідування християн та їхньої культури. Поет хотів

описати страждання шляхетних жінок, дітей і підданих, загибель лицарства. Він бачив у них «bicz Pański», кару за гріхи, і тому вирішив зробити головною темою твору пригоди «ubogich chrześcijan przygod» (р. 27-28) у мусульманській країні, тобто досвід рабів. З огляду на зазначене, можна сказати, що «Dzieje tureckie» виступає своєрідною енциклопедією зображення турецького рабства. Мартин Пашковський зобразив Україну, яка була аркадською землею, що текла молоком і медом, процвітаючою, багатою на зерно і худобу, як територію, зруйновану содомоподібними навалами.

Поет рекомендував свою працю словами, що становлять девіз розділу. Останній представив «Dzieje tureckie» у вигляді збірника знань про Туреччину з точки зору організації, звичаїв, мови, а також досвіду християн, які страждали в неволі:

A kto chce wszystkie sprawy kraju tamecznego

Snadnie pojąć, ta książka nauczy wszystkiego.

Porządek, obyczaje, język bisurmański

I okrutną niewolą, i żal chrześcijański (Dzieje tureckie, w. 115–116)

Першу, основну частину, в якій подано долю героя, найкраще характеризує вступний фрагмент основного заголовка («Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tataru»). На перший план автор виніс «przygody» Кимиковського в Туреччині, а на другий – його переживання з того часу, коли він брав участь у боях козаків з татарами. Після втечі з татарського полону головний герой брав участь у козацьких рейдах углиб турецької території та Чорного моря. Під час одного з них він брав участь у звільненні слов'ян, викрадених татарами. Інформація, що міститься в заголовку, доводить, що автор цінував відокремленість козаків від інших народів, які проживали в республіці, через специфіку їхньої культури та звичаїв. Розповідь про долю Кимиковського не охоплює всю першу книгу. Вона завершується в дев'ятому розділі поверненням героя на батьківщину і подячною молитвою на Ясній Горі. Автор відокремлює цю розповідь від подальшого опису турецьких звичаїв.

Подальша розповідь слугує для розширення простору розгляду, включаючи досвід, у якому Кимиковський був відсутній. У наступних трьох розділах (X-XII) йдеться про долю християн, які жили на території Османської імперії («[...] pogłowska i dziesięcina z dzieł chrześcijańskich»), переслідування православного духовенства, критерії сегрегації в'язнів-християн, страждання кастратів, призначених для гаремної служби, та спроби втечі населення, викраденого з Азії та Європи (р. 48-65).

У заключній частині першої книги поет звернувся до читача і включив турецький алфавіт. Крім того, останній додав двомовні версії молитви «Отче наш» – арабсько-польську та старослов'янсько-латинську, а також «Ангельське вітання» та «Апостол» старослов'янсько-латинською мовою, старослов'янські числівники та приклади розмов, які могли б супроводжувати привітання та прощання, старослов'янською та латинською мовами. У тексті вже згаданого «Zamknięcie do łaskawego Czytelnika» (р. 66) обґрунтовуються причини введення наступних молитов. Поет пояснює їх бажанням привернути увагу до мовних відмінностей між турками і слов'янами. Водночас, він визнає єдність слов'янських народів, про що свідчить легкість, з якою старослов'янська мова розуміється різними народами. Він дає зрозуміти, що турки користуються саме цією мовою, прибуваючи до дворів християнських правителів. Пропонована добірка текстів покликана сприяти взаємним контактам.

Книга друга (р. 71-102), що складається з п'яти розділів, присвячена не лише витокам турецької нації, релігійним обрядам і молитвам, а й витокам ісламу та звичаям, що супроводжували прийняття цієї релігії нащадками магометан і християн. У останній також міститься інформація про духовенство, вірність звичаям і турецьку освіту.

Третя книга (р. 103-129), що складається з шести розділів, представляє організаційну структуру турецької держави, охоплюючи такі сфери, як військова справа, сан, судочинство, шлюб, аж до справ купців, ремісників і фермерів, а також будівництво, одяг, їжа, полювання. Останній, шостий розділ, присвячений

системі покарань для жінок, які займаються блудом, нечесних хабарників і ремісників.

Четверта книга (р. 130-146) містить тематичний словник турецької мови. Саме він викликає найбільше зацікавлення науковців, оскільки є першим польським дослідженням такого роду.

Заслуговує на увагу, те що в творі подається не лише бачення Сходу, передане Якубом Кимиковським, але й опис переживань головного героя з характеристикою стану його психіки. М. Пашковський вважав його надійним джерелом інформації про Туреччину. Дійсно, в підзаголовку, що передує першій книзі, він зазначив:

Dzieje tatarskie, kozackie i tureckie. Z doświadczenia, jako inszych wielu ludzi zacnych, tak osobliwie jednego żołdaka szlachetnego Jakuba Kimikowskiego, który w ręku pogańskich był w niewoli 9 lat i niemało rzeczy godnych wiadomości wybaczył.

Початок твору не є енциклопедичним. Він починається з традиційного для епосу абзацу, в якому автор виокремлює головну особливість пригод героя – неймовірне везіння, завдяки якому він уникнув загибелі, незважаючи на численні небезпеки. Мартин Пашковський зазначав, коротко характеризуючи історію персонажа:

*Jednemu żołdakowi rym tworzę chudemu,
Lecz wojennych postępów dobrze wiadomemu,
Który w nich z niebezpieczeństw rozlicznych uchodził,
W których całe dziewięć lat w cudzych ziemiach brodził.
Był rok cały u Tatar, a w tureckiej ziemi
Ośm lat, głód, prace znosząc z niewczasy różnemi.* (Dzieje tureckie, s. 1-2)

Поет таким чином натякає, що хоче зробити історію Кимиковського головною темою своєї розповіді. Вступний абзац слугує для ідентифікації головного героя та окреслення часового і просторового горизонту подій, а також для формування їхньої епічної канви. Це звичайний, навіть посередній персонаж, який щодня бореться з нелегкою долею. Досвід Кимиковського ідентичний досвіду багатьох інших людей, які опинилися в рабстві у турків і татар. Головна

мета поета полягає у тому, щоб описати досвід одного з багатьох, але, наскільки це можливо, репрезентативного представника населення, викраденого татарськими загарбниками. Повернення зі страшного світу, набутий там досвід, незвичайні переживання, небезпечні пригоди облагороджують простого солдата. Пережитий голод, фізична праця та інші «*niewczasu*» анітрохи не знецінили молодого шляхтича в очах читачів. Не применшило його слави і прийняття ним ісламу з метою покращення своєї долі, тим більше, що автор підкреслював його постійну внутрішню (духовну) прихильність до християнства, що суперечило словесним деклараціям і вчинкам самого Кимиковського.

Звертає на себе увагу детальність оповіді та скрупульозність у відтворенні найдрібніших подробиць, що стосуються не лише назв міст, але й імен наступних власників невольника. Більше того, поет помістив Кимиковського поруч з іншими людьми, які отримали подібний досвід. Він хотів показати, що його герой є представником великої групи населення, учасником трагічної долі колективу. Мартин Пашковський мав на меті показати, що його герой – представник великої групи населення, учасник трагічної долі колективу. Він давав зрозуміти, що життя людей, у тому числі й представників шляхти, не цінувалися, навіть не рахувалися в грошах, а їхня вартість була близькою до ціни худоби, яку випасали татари. У неволі він також мусив відмовитися від найвищої цінності свого життя. Опис зміни соціального статусу мав на меті змусити суспільство усвідомити, що ефективна оборона від вторгнень виступає обов'язком усього шляхетського класу і має здійснюватися солідарно. Люди, викрадені в полон, досі живуть, але в неймовірно гірших умовах, ніж у Речі Посполитій.

Мартин Пашковський також приділив певну увагу й душевному стану Кимиковського, який, обманутий своїми нібито союзниками (останні повинні були допомогти йому повернути свободу), впав у стан, близький до депресії. Таким чином, автор повернувся до змалювання психологічного портрету персонажа:

Bahram zaś, mając znowu myśli niespokojne,

*Wysługował się, nędznik, będąc tam w niewoli,
A co raz, to go bardziej serce z żalu boli.
Niewola nie ma końca! — nie wie, co ma czynić.
Tylko mu nieżyczliwą w tym fortunę winić.
Żal z oczu łzy wyciskał tym, co tam patrzyli,
Co z Bahramem w niewoli w carogradzie byli,
Widząc, ano tuteczne ludzkie przedawano:
Księdza, chłopą, szlachcica, nic nie brakowano,
Jednych kijmi na bazar, jak bydło pędzono,
Drugich w pętach, a drugich w łańcuchach wiedziono.
Ale kto to potrai i z gruntu wyliczy
Nędzę, których zły Turczyn wiernych bożych ćwiczy.
Był tam ubogi Bahram jak ryba w odmęcie,
Chocia nie był w okowach, trwożył się, jak w pęcie (Dzieje tureckie, s. 33-34)*

У божевільному, невизначеному світі навіть Бахрам почувався самотнім і загубленим, без надії. Про Бога немає жодної згадки, натомість з'являється непередбачувана Фортуна. Зображення хаосу, катування сотень невинних людей, непевних у своїй долі і своєму житті, принижених, ображених і проданих, а отже, перетворених на об'єкти, – це реальність, в якій важко знайти себе навіть такій винахідливій людині, як Кимиковський.

За твердженням М. Курана «Dzieje tureckie» – це водночас енциклопедична праця і парамемуарна розповідь, що подає драматичну історію долі звичайного шляхтича, який бореться з негараздами, середньостатистичного представника своєї держави [43, с. 347].

У «Dzieje tureckie» Мартин Пашковський зображує Україну у вигляді стратегічного прикордонного регіону, який затиснутий між Османською імперією, що розширювалася, та іншими сусідніми державами. Український народ зображений ключовим гравцем у геополітичній динаміці епохи, який часто виявляється втягнутим у конфлікти та боротьбу за владу.

3.4. Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Perskim gońcem

Твір «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» опублікований у 1617 році, досі детально не досліджено в польській літературі. Однак, коментарі до нього наявні українських дослідженнях.

Р. Радишевський зазначив, що розмова велася українською мовою і що Перс відчував повагу до козака, якого назвав «witeziem spotliwym». Більш детальний аналіз пропонує В. Шевчук, який реконструює історичний контекст «Rozmowa Kozaka zaporoskiego». Зазначений автор коротко охарактеризував твір, і на основі цього спробував реконструювати біографію поета. Посилаючись на думки, висловлені в «Ukraine od Tatar utrapionej», В. Шевчук представляв Мартина Пашковського як українського патріота, стурбованого долею батьківщини, позбавленої захисту [27, с. 38]. Суть дослідження полягає в тому, щоб показати «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» на тлі персько-турецьких відносин. Похід перського язичника на Сигізмунда III український історик розглядає як спробу шаха знайти підтримку у спільного ворога – Туреччини. В. Шевчук розвинув бачення спільної козацько-перської війни проти Туреччини. Однак, він переоцінив рівень політичної самостійності козацьких отаманів, трактуючи їх як незалежних гравців у міждержавних відносинах. На думку В. Шевчука, козацтво могло проводити цілком самостійну зовнішню політику вже в 1670-х роках [27, с. 42].

Загалом, науковці сходяться на думці, що вірш «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» написаний на актуальну тему.

Твір «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» написаний тринадцятистопним рівномірним римованим ямбом, і складається з трьох елементів:

- попередньої записки («Poeta do ich Mościów Panów, którzy się tu do Proszowic zjechali» – 28 рядків);
- власне розмови («Rozmowa Kozaka zaporoskiego z Persem, o sprawach wojennych pogan z chrześcijanu» – 70 рядків);

– звернення автора до шляхти («Autor do rycerstwa koronnego» – 60 рядків).

Побудований таким чином твір мав слугувати закликом до шляхти, яку поет заохочував до нової військової ініціативи проти Туреччини.

Створення твору слід пов'язувати не лише з козацькими вторгненнями на турецьку територію та запланованою татарською відплатою, проте й з перебігом турецько-перської війни, яка була перервана у 1618 р., а мир був підтверджений у Стамбулі заступником перського шаха у 1619 р. У 1609 р. Річ Посполита не була зацікавлена у співпраці з Персією проти Туреччини. Однак, козацькі експедиції на чорноморське узбережжя у 1666 р. та військові дії в Молдавії вже призвели до загострення відносин з Османською імперією. Співпраця з Персією могла виявитися корисною саме у 1677 та 1678 рр.

У період, що передував написанню «Rozmowa Kozaka zaporoskiego», форма письма, яку використав поет, була досить популярною. Автори, які зверталися до неї, порушували питання, близькі до подій на козацько-турецькому прикордонні, або пов'язані з війною та політичними питаннями загалом.

Персонажі твору – вигадані, без аналогів у реальному світі. Таким чином, представлена ситуація також є уявною. Суто літературну генезу осіб Мартин Пашковський підкреслював словами:

Tychem ja zymślunnie dostać, gdym pochym po brzegach

Kastalijskich, po których sam Febus wodzić mnie (Poeta do ich Mościów Panów, w. 17–18)

Питання про привілейовану роль поета знову повернеться в останньому розділі твору, коли автор вводить пророчу тему. Вибір учасників діалогу відображає складність політичної ситуації та цілі, які мав намір досягти Пашковський. Найважливішою фігурою виступає козак, який користується повагою інших співрозмовників. На другому плані – посланець з Персії, відправлений з місією до короля Сигізмунда III Вази. Слід підкреслити, що поет не розкрив причину місії перського гінця. Мета експедиції дипломата нижчого

рангу залишається призованою. Третім учасником «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» є в'язень з Підляшшя, якому разом зі своїм відсутнім товаришем (Подоланіним) вдалося втекти з турецького полону.

Привертають увагу до ідеї діалогу мови, якими розмовляють персонажі. Козак не розмовляє польською, але на постійній основі говорить російською. Таким чином Мартин Пашковський підкреслює етнічну, а також культурну відмінність цього персонажа. Введення протагоніста, який використовує іноземну мову, є прийомом, який автор також використовував у «Dzieje tureckie», де Якуб Кимиковський повторював мусульманське сповідання віри турецькою мовою.

«Rozmowa Kozaka zaporoskiego» вводить дві теми:

- перша – це звістка про щасливий перебіг турецько-перської війни (поразка турків);
- друга – нагадування про долю мешканців Республіки Польща в турецькій неволі.

Перша тема реалізується в розмові між козаком і персом. Козак насамперед розпитує перса, звідки він їде, і про новини, які він привіз із собою. Перс відповідає і ділиться новинами, а також намагається формувати політичну свідомість козака.

На питання «skąd przybywasz?» перс не тільки повідомляє, що він з Персії, але й додає, що прибув до Корони Польської з добрими новинами («wesołe powiny»). Козак не припускав, що перс міг повідомити його співвітчизникам якісь нові, невідомі новини про ситуацію в Туреччині. Останній відчув себе ображеним припущенням, що його дезінформували. Тому персу довелося розрядити обстановку, нагадавши про доблесні здобутки козаків у Туреччині, що викликали страх у тамтешнього населення. Таким чином він високо оцінив військові здібності та досягнення козаків. Козак відповів тим же – вихваляючи перську доблесть. Дивує, однак, відповідь перса, який, очевидно, є послідовником християнства, що нагадує далекосхідні езуїтські місії:

Pan Bóg w Trójcy jedyny moc swą w wierze mnaży,

W Japonie i w Indyjej, i u nas prawdziwą chrześcijańską [...] (Rozmowa Kozaka zaporoskiego, w. 14–16)

Релігійна приналежність перса мала на меті викликати довіру у шляхетної аудиторії, показати існування спільності між Персією та Республікою. Перси, що воюють з турками, постають як послідовники християнства. Саме завдяки підтримці християнського Бога, останнім вдалося перемогти Карам-бега та його яничарів. Поет послався на тезу, викладену у виносці, що «Pan Bóg szczęściem władnie». Якщо раніше він пов'язував це зі своїм літературним успіхом чи невдачею, то тепер стверджував, що перси перемогли, бо їх супроводжувало Боже благословення.

Перс передає пораду короля не вірити в мирні наміри Османської Порти і не довіряти існуючим союзам, які турки укладають з примусу, під впливом несприятливих для себе обставин. Ці слова не є спробою повчати правителя, а радше – ділитися власним досвідом. Важко однозначно стверджувати, який саме союз між Республікою і Портою мав на увазі автор.

Можна зробити висновок, що твір був покликаний виконати такі завдання:

- поінформувати шляхту про перебіг турецько-перської війни;
- нагадати про долю полонених співвітчизників;
- запропонувати підготувати в майбутньому спільний військовий наступ на Османську Порту;
- попередити про загрозу з боку придунайських князівств.

«Rozmowa Kozaka zaporoskiego» – це один з творів Мартина Пашковського, в якому поет закликав до війни з Туреччиною. Вважається, що ця літературна ініціатива не могла виходити від самого автора. Можливо, він діяв на замовлення одного з магнатів Малопольщі. Туреччина, втягнута в боротьбу з Персією, не могла вести війну проти Речі Посполитої самотужки. Тому у відповідь на козацькі набіги турки наказували відплатні рейди, що спустошували Україну, в яких, окрім татар, брали участь авантюристи з васальних турецьких князівств. Більше того, Порта планувала дії, спрямовані на приборкання козацької стихії.

У творі Мартина Пашковського «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» українська тема посідає центральне місце, оскільки поема досліджує досвід, прагнення та ідентичність запорозького козацтва. Через драматичний діалог між запорозьким козаком і персом Мартин Пашковський заглиблюється у складнощі українського суспільства, культури та історії ранньомодерного періоду. Однією з головних тем «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» є боротьба запорозьких козаків за свободу та незалежність. Поема зображує козаків як запеклих захисників своєї батьківщини, які готові боротися і жертвувати за своє право на самовизначення. Мартин Пашковський підкреслює непохитну відданість козаків своїй справі, зображуючи їх гордими воїнами, які відмовляються схилитися перед зовнішнім гнітом. Поет досліджує боротьбу за владу та конфлікти, які формували відносини між козаками та польською владою, підкреслюючи прагнення козаків до більшої автономії та визнання їхніх прав.

Крім того, у зазначеній поемі порушуються ширші теми справедливості, свободи та людської гідності, оскільки головний герой-козак висловлює свої претензії до перса та відстоює своє право жити згідно з власними принципами та цінностями. Мартин Пашковський використовує формат діалогу, щоб залучити читачів до роздумів про морально-етичні виміри влади та авторитету в ранньомодерній Україні.

Висновки до розділу 3

Таким чином, проаналізувавши українську тематику у творчості Мартина Пашковського, можемо узагальнити:

1. Вірш Мартина Пашковського «Ukraina od Tatar utrapiona» – це потужний і пронизливий твір, який проливає світло на українську тему в його поезії. Через свої слова Мартин Пашковський не лише засвідчує страждання українського народу, але й виходить за межі національних кордонів, передаючи універсальне послання співчуття та заклик до миру перед обличчям конфлікту.

2. У праці Мартина Пашковського «Dzieje tureckie», останній підкреслює мужність і стійкість українських козаків, які боролися проти османських вторгнень. Боротьба і жертви українського народу зображені у вигляді невід'ємної частини ширшого наративу опору проти османських зазіхань на Східну Європу. Загалом, українська тема в «Dzieje tureckie» Мартина Пашковського збагачує оповідь завдяки зображенню історичного значення України, її боротьби проти зовнішнього тиску та її внеску в ширший історичний процес Східної Європи. Своєю роботою Мартин Пашковський висвітлює багатогранність української історії та її неминущу актуальність у ширшому контексті європейської геополітики.

3. За допомогою яскравих образів і поетичної мови Мартин Пашковський у праці «Podole utrapione» змальовує випробування і негаразди, з якими зіткнувся український народ перед обличчям зовнішніх загроз і внутрішніх конфліктів. Досліджуваний поет яскраво описує спустошення, спричинені іноземними державами, зокрема Османською імперією та кримськими татарами, які часто здійснювали набіги та грабували регіон. Загалом, українська тема в «Podole utrapione» Мартина Пашковського слугує гострому дослідженню бурхливого минулого регіону, прославляючи стійкість, хоробрість і культурне багатство українського народу перед лицем випробувань. Завдяки виразному зображенню історії та боротьби Поділля, Мартин Пашковський пропонує читачам переконливий погляд на незламний дух української нації.

4. Українська тема в праці «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» Мартина Пашковського пропонує переконливе зображення запорозького козацтва та його боротьби за свободу, незалежність і культурну ідентичність. За допомогою яскравих образів, живої мови та діалогу, що спонукає до роздумів, поет запрошує читачів замислитися над складними історичними, соціальними та культурними силами, які формували українське суспільство в окреслений буремний період.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження, можемо зробити наступні висновки.

1. Було з'ясовано, що інформації про життя М. Пашковського відомо небагато. Він жив і творив на межі XVI-XVII ст. Походив з Краківського воєводства із шляхетного дому Задора, родини середньої заможності. Працював у магнатів Плазів, Любомирських тощо. Багато місця у своїй творчості приділяв польсько-турецьким відносинам та козацтву, Україні. Оцінки творчих досягнень вітчизняними і польськими критиками М. Пашковського суттєво різняться.

2. Проведений огляд літератури пограниччя епохи Відродження та Бароко висвітлив складну взаємодію культурних, історичних та ідеологічних течій на польсько-українському прикордонні. Мартин Пашковський постає ключовою фігурою, а його творчість слугує лінзою, крізь яку можна дослідити сарматський міф та його інтеграцію в польську та українську літературні традиції. Залучення М. Пашковського до козацького ідеалу в рамках сарматського міфу підкреслює симбіотичний зв'язок між культурною ідентичністю, а також історичним наративом у літературі пограниччя. Його твори не лише оспівують героїчний дух козацтва, проте й також сприяють створенню спільної культурної спадщини між Польщею та Україною. Через поезію М. Пашковського спостерігаємо злиття сарматських ідеалів з реаліями життя пограниччя, пропонуючи розуміння тривкої спадщини лицарської традиції та її впливу на формування національної свідомості. Таким чином, творчість М. Пашковського виступає свідченням багатства і складності літературного ландшафту польсько-українського пограниччя в епоху Ренесансу та Бароко.

3. Було встановлено, що феномен польського сарматизму XVII ст. характеризувався кількома відмінними рисами. По-перше, воно було глибоко вкорінене в культурно-історичному контексті Речі Посполитої, особливо в шляхетському середовищі. По-друге, польський сарматизм охоплював романтизований ідеал давніх сарматів, зображуючи їх як шляхетних, мужніх воїнів із сильним почуттям честі та обов'язку. Цей ідеал часто асоціювався з

образом християнського лицаря, підкреслюючи такі чесноти, як лицарство і вірність. Крім того, польський сарматизм був тісно переплетений з рухом бароко, поділяючи його схильність до грандіозності та витіюватої естетики в різних формах вираження, включаючи літературу, мистецтво та архітектуру. Цей сплав сарматизму і бароко сприяв розвитку особливої культурної ідентичності серед польської шляхти, формуючи її світогляд і впливаючи на її соціальні та політичні погляди. Загалом, польський сарматизм відіграв значну роль у формуванні культурного ландшафту Речі Посполитої XVII ст., здійснивши тривалий вплив на польське суспільство та його мистецьке самовираження.

4. Було досліджено, що у творах Мартина Пашковського простежуються виразні риси сарматизму – міфічної теорії, яка зображує шляхту Речі Посполитої як нащадків сарматів. Досліджуваний автор підкреслює єдність шляхти, в незалежності від релігійної приналежності, у захисті Русі від зовнішніх загроз. Він закликає всі стани, включаючи князів, шляхту і козаків, об'єднатися в зазначеній справі, формулюючи її як християнський обов'язок, що має божественне значення. У своїх творах Мартин Пашковський виступає за збереження свободи та захист королівства, надаючи цим зусиллям сакрального характеру. Загалом, зображення Мартином Пашковським сарматизму підкреслює важливість єдності, патріотизму, а також колективної оборони для збереження цілісності Речі Посполитої.

6. У творі «Ukraina od Tatar utrapiona» Мартин Пашковський звертається до шляхетних людей Сарматського краю, заохочуючи їх не боятися підлих розмов своїх ворогів. Він закликає український народ, який він ніжно називає своїми дорогими дітьми, об'єднатися і стояти разом, підкреслюючи їхню спільну спадщину і спільне походження. Вірш Мартина Пашковського «Ukraina od Tatar utrapiona» – це потужний і пронизливий твір, який проливає світло на українську тему в його поезії. Через свої слова Мартин Пашковський не лише засвідчує страждання українського народу, але й виходить за межі національних кордонів, передаючи універсальне послання співчуття та заклик до миру перед обличчям конфлікту.

7. Твір «Dzieje tureckie» Мартин Пашковського зображує Україну як стратегічний прикордонний регіон, затиснутий між Османською імперією, що розширювалася, та іншими сусідніми державами. Український народ зображений ключовим гравцем у геополітичній динаміці епохи, який часто виявляється втягнутим у конфлікти та боротьбу за владу. Мартин Пашковський підкреслює мужність і стійкість українських козаків, які боролися проти османських вторгнень. Боротьба і жертви українського народу зображені як невід'ємна частина ширшого наративу опору проти османських зазіхань на Східну Європу. Загалом, українська тема в «Dzieje tureckie» Мартина Пашковського збагачує оповідь завдяки зображенню історичного значення України, її боротьби проти зовнішнього тиску та її внеску в ширший історичний процес Східної Європи. Своєю роботою Мартин Пашковський висвітлює багатогранність української історії та її неминущу актуальність у ширшому контексті європейської геополітики.

8. Метою Мартина Пашковського в «Podole utrapione» було не повідомлення новин про ситуацію в цій частині країни. Автор не вдавався в подробиці військових операцій, не фіксував конкретних подій. Однак він був свідомий того, що відбувається, і бачив необхідність негайних військових дій для протидії подальшим татарським набігам, що руйнували країну, залишену без захисту. Досліджуваний поет розумів, що зібрати достатньо велике військо не вдасться, усвідомлював, що воювати з швидкохідними татарами буде нелегко. Тому він звернувся до шляхти і магнатів, заклопотаних власними справами, із закликом відмовитися від міжусобиць і зацікавитися захистом кордонів. Українська тема в «Podole utrapione» Мартин Пашковського слугує гострому дослідженню бурхливого минулого регіону, прославляючи стійкість, хоробрість і культурне багатство українського народу перед лицем випробувань. Завдяки виразному зображенню історії та боротьби Поділля, Мартин Пашковський пропонує читачам переконливий погляд на незламний дух української нації.

9. Твір «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» був покликаний виконати такі завдання: поінформувати шляхту про перебіг турецько-перської війни, нагадати

про долю полонених співвітчизників, запропонувати підготувати в майбутньому спільний військовий наступ на Османську Порту, а також попередити про загрозу з боку придунайських князівств. «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» – це один з творів Мартина Пашковського, в якому поет закликав до війни з Туреччиною. Вважається, що ця літературна ініціатива не могла виходити від самого автора. Можливо, він діяв на замовлення одного з магнатів Малопольщі. Туреччина, втягнута в боротьбу з Персією, не могла вести війну проти Речі Посполитої самотужки. Тому у відповідь на козацькі набіги турки наказували відплатні рейди, що спустошували Україну, в яких, окрім татар, брали участь авантюристи з васальних турецьких князівств. Більше того, Порта планувала дії, спрямовані на приборкання козацької стихії. Загалом, українська тема в «Rozmowa Kozaka zaporoskiego» Мартина Пашковського пропонує переконливе зображення запорозького козацтва та його боротьби за свободу, незалежність і культурну ідентичність. За допомогою яскравих образів, живої мови та діалогу, що спонукає до роздумів, поет запрошує читачів замислитися над складними історичними, соціальними та культурними силами, які формували українське суспільство в цей буремний період.

Таким чином, українська тема у творчості Мартина Пашковського – це багате полотно культурних, історичних і соціальних уявлень про складнощі українського суспільства ранньомодерного періоду. У своїх віршах, серед яких «Ukraina od Tatar utrapionej», «Dzieje tureckie», «Podole utrapione», «Rozmowa Kozaka zaporoskiego», Мартин Пашковський заглиблюється в досвід, прагнення та ідентичність українського народу, зокрема, запорозького козацтва. Дослідження автором таких тем, як свобода, незалежність, культурна ідентичність та геополітична динаміка, пропонує читачам тонке розуміння викликів і перемог, з якими стикаються українці у своєму прагненні до самовизначення та визнання. Твори Мартина Пашковського є цінними історичними та літературними артефактами, які висвітлюють багату спадщину та незламний дух українського народу, сприяючи глибшому розумінню його внеску в європейську історію та культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирський Д. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 299 с.
2. Вирський Д. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI середина XVII ст.). Київ, 2007. У 2-х ч. Ч. 1. 326 с.
3. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.), Київ 2008. 465 с.
4. Возняк М. Мартин Пашковський про козацькі сутички з татарами і долю ясиру: Додаток.: Уривки з книги Пашковського з 1615 р. ЗНТШ. Львів, 1927. С. 141-161.
5. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / упор. та пер. з польської О. Ю. Мицик. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 1005 с.
6. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі/ пер.Таращук. Київ: Основа, 2008. 1080 с.
7. Демчук Р. В. Український «сарматизм» як алгоритм організації спільноти. *Magisterium. Культурологія*. 2011. Вип. 42. С. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_kul_2011_42_9 (дата звернення: 11.03.2024)
8. Димидюк Д. Сарматизм – соціокультурний феномен Речі Посполитої чи ментальна основа шляхетської свідомості? (загальний огляд). 28.05.2015. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2015/05/28/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D1%86-%D0%BA%D1%83%D0%BB-%D1%84%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%BB/> (дата звернення: 12.03.2024)
9. Дыбровская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. Варшава, 1998 450 с.
10. Карабин М. Вплив концепції сарматизму на формування шляхетської ідеології в польському та українському суспільстві / наук. кер. І. О. Федорів.

Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 30. С. 48-51.

11. Кашуба М. Дмитро Туптало в українській філософській традиції. *Дмитро Туптало у світлі українського бароко*: збірник наукових праць. У надзаг.: Львівська медієвістика. Вип. 1. Львів: Априорі, 2007. С. 198–208.

12. Кралюк П. Перший «козацький поет». *Волинські новини*. 08.01.2015. URL: <https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/pershyu-kozatskuu-poet/> (дата звернення: 14.03.2024)

13. Левченко Н. Біблійна герменевтика у творах Димитрія Туптала. *Дмитро Туптало у світлі українського бароко*: збірник наукових праць. У надзаг.: Львівська медієвістика. Вип. 1. Львів: Априорі, 2007. С. 87–96.

14. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV- початку XVII ст. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 472 с.

15. Марсове поле. Героїчна поезія в Україні X – початок XIX століть / упоряд. В. О. Шевчук. Київ, 2004. 280 с.

16. Пилипенко В. Мартин Пашковський – забутий український поет і публіцист початку XVII ст. *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2008. № 8. С. 11-18. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46846/03-Pylypenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.03.2024)

17. Пилипенко В. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України 2014. 232 с.

18. Радишевський Р. П. Сарматсько-роксоланська етикетна поезія XVII століття в культурному просторі українсько-польського пограниччя. *Українсько-польські літературні контексти. Київські полоністичні студії*. IV. К., 2003. С. 29–49. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43443> (дата звернення: 18.03.2024)

19. Радишевський Р. П. Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур. Київські полоністичні студії. Том XIV. Київ: Вид-во «МП Леся», 2009. 210 с.
20. Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці. *Medievist*. Латиномовна українська література. URL : http://www.medievist.org.ua/2014/01/blog-post_4.html (дата звернення: 21.03.2024)
21. Стеньгач Н. О. Сарматський міф у культурі Речі Посполитої епохи бароко. *Університетські наукові записки*. 2016. №3. С. 367-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2016_3_37 (дата звернення: 22.03.2024)
22. Терлюк І. Я. Формування образу українського козацтва у суспільно-політичній думці другої половини XVI–XVII ст. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/185b89ec-c3ca-4b5b-a417-8014ea8e19ac/content> (дата звернення: 24.03.2024)
23. Терлюк І. Я., Флис І. М. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2008. 300 с.
24. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 2. Кн. 2. (перша половина XVII ст.) / Упор., передмова В. Шевчука. Київ: Дніпро, 2001. 536 с.
25. Українська поезія XVII ст. : перша половина / ред. І. Ф. Драч, В. Р. Коломієць, Л. В. Костенко, Р. М. Лубківський та ін. ; упоряд., вступ. ст., прим. В. В. Яременка. Київ: Радянський письменник, 1988. 352 с.
26. Українські гуманісти епохи Відродження : антологія : у 2 ч. / НАН України, Ін-т філософії; упоряд., перед. сл., прим. В. Д. Литвинова ; відп. ред. В. М. Нічик. Київ : Наук. думка : Основи, 1995. Ч. 2 / М. Грек, С. Пекалід, А. Чагровський та ін. 1995. 429 с.
27. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: українська література XVI-XVIII століть: у 2 кн. Київ: Либідь, 2004 - 2005. Кн. 1: Ренесанс. Раннє бароко. 2004. 398 с.

28. Шевчук В. О. «Розмова козака запорозького з перським гінцем» Мартина Пашковського і її історичний контекст. *Пам'ять століть*. 1997. № 3. С. 38-50.
29. Шевчук В. Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.- Т. II. Книга перша (XVI ст.) / Упор., передмова В. Шевчука. Київ: Дніпро, 2001. С. 7-108.
30. Augustyniak U. *Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od końca XVI do końca XVII wieku*, Warszawa, 1989. 332 s.
31. Banasiowa T. *Tren polityczny i funeralny w poezji polskiej lat 1580–1630*. Katowice 1997. 147 s.
32. Baranowski B. *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*. Łódź 1950. 256 s.
33. Brückner A. *Studia nad literaturą wieku XVII*. Cz. 1. «*Rozprawy akademii umiejętności. Wydział Filologiczny*» 1919. Ser. 3. T. 12 (57). S. 1–94.
34. Chrzanowski T. *Wędrowki po Sarmacji Europejskiej: Eseje o sztuce i kulturze staropolskiej*. Kraków: Znak, 1988. 336 s.
35. Gałaj-Dempniak R. *Propaganda wojenna w Rzeczypospolitej w świetle literatury staropolskiej w XVI–XVII wieku*, Szczecin, 2008. 350 s.
36. Gruchała J. S. *W przedśionkach słowieńskiej Kalliopy. Próby epickie przed «Gofredem», [w:] Świt i zmierzch baroku*, red. M. hanusiewicz, J. Dąbkowska, a. Karpiński, Lublin, 2002. 215 s.
37. Grzeszczuk S. *Błazeńskie zwierciadło. Rzec o humorystyce sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*. Kraków 1994. 322 s.
38. Herman S. *Żywa postać Rzeczypospolitej. Studium z literatury staropolskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Zielona Góra, 1985. 250 s.
39. Hernas C. *Barok*. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Wyd. 5. Warszawa : PWN, 1987. 668 s.
40. Holod R., Halenko O. The Harsh Landscapes of 'Mother Sarmatia': Steppe Ukraine through the Eyes of a Sixteenth-Century Polish Diplomat. *Harvard Ukrainian*

Studies. 2011. Vol. 32-33. P. 349-377. Gale Academic OneFile. URL: https://www.academia.edu/12804837/_The_Harsh_Landscapes_of_Mother_Sarmatia_Steppe_Ukraine_through_the_Eyes_of_a_Sixteenth_Century_Polish_Diplomat_ (дата звернення: 26.03.2024)

41. Juszyński H. *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820. 615 s.

42. Kuran M. «Chorańgiew sauromatcka w Wołoszech» Marcina Paszkowskiego jako przykład epickich nowin poświęconych batalii chotimskiej z 1621 roku. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica*. №10. Łódź, 2008. S. 21-40.

43. Kuran M. Losy i doświadczenia turecko-tatarskie Jakuba Kimikowskiego w epickiej próbie Marcina Paszkowskiego pt. «*Dzieje tureckie*». «Napis», 2005. Seria XI. S. 29–52.

44. Kuran M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. Łódź, 2012. 664 s.

45. Maciejowski W. A. *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*. T. 3. Warszawa, 1852. URL: http://rcin.org.pl/Content/239720/WA248_276085_F-6302-3_maciejowski_o.pdf (дата звернення: 28.03.2024)

46. Marcin Paszkowski i jego «*Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatary...*» (1615). *Orientalia Polonica*. T. 8. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018. 234 s. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/028f0f91-21b5-4175-9206-56e066c2af21/content> (дата звернення: 30.03.2024)

47. Między innymi Z. Abrahamowicz. Paszkowski Marcin. [w:] *Polski słownik biograiczny*. T. 25. Wrocław 1980. S. 301-302.

48. Mokry W. *Obraz Kozaczyzny w piśmiennictwie staropolskim. Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach*. Materiały z sesji naukowej. Gdańsk, 1993. 185 s.

49. Niesiecki K. *Herbarz polski*. T 7. Lipsk, 1841. 542 s.

50. Nowak-Dłużewski J. Pogłosy „Przemowy krotkiej do pociwego polaka stanu rycerskiego” Mikolaja Reja w literaturze w. XVI i pierszej polowy XVII *Pamiętnik Literacki LX*, 1969. Z.4. 380 s.

51. Olejnik K. Rozwoj polskiej myśli wojskowej do końca XVII wieku. Poznań, 1976. 284 s.
52. Paszkowski M. Ukraina od Tatar utrapiona książąt i panów pogranicznych o ratunek z żalosnym lamentem prosi, Kraków, 1608. 312 s.
53. Pelc J. Barok – epoka przeciwieństw. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2004. 372 s.
54. Pelc J. Bohaterowie literaccy a wzorce osobowe w czasach polskiego renesansu oraz baroku. Problemy literatury staropolskiej, ser. 3, red. J. Pelc, Wrocław 1978, s. 5-44.
55. Pelc J. Sarmatyzm a Barok. Problemy literatury staropolskiej, ser. 1, red. J. Pelc, Wrocław 1972, s. 103-153.
56. Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku, Warszawa 2002. 440 s.
57. Prasa ulotna za Zygmunta III, Warszawa 1997. 230 s.
58. Radyszewskij R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Cz. I: Monografia, Kraków, 1996. 282 s.
59. Ryba R. Motyw niewoli niewoli tatarsko-tureckiej w poezji początku XVII wieku. Z perspektywy grzechu, „Napis” 2006, ser. 12, s. 305-318.
60. Ryba R. Trzy obrazy niewoli tatarsko-tureckiej w literaturze XVII wieku, „Barok” 2001, t. 1, s. 47-58.
61. Sajkowski A. «Pobudka» Samuela Twardowskiego (Z dziejów epiki XVII wieku), [w:] Miscellanea staropolskie. T. 2. Red. R. Pollak, Wrocław, 1966, «Archiwum Literackie». T. 10. S. 139-148.
62. Siarczyński F. Obraz wieku panowania Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem. T. 2. Lwów 1828. 533 s.
63. Sikorski J. Problematyka walki z Turkami w polskiej literaturze wojskowej i politycznej XVI– XVII w. *Studia i Materiały do historii Wojskowości*, 1984. T. 27. S.147-156.

64. Ślaski J. Tłumaczenia w Polsce doby renesansu oraz pogranicza baroku (szkic problematyki). Problemy literatury staropolskiej, ser. 3, red. J. Pelc, Wrocław 1978, s. 146-186.
65. Tazbir J. Rzeczpospolita i świat: studia z dziejów kultury XVII wieku. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971. 208 s.
66. Tazbir J. Sarmatyzm a barok, „Kwartalnik Historyczny” 1892, s. 80-92.
67. Ulewicz T. Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w. Zagadnienie sarmatyzmu w kulturze i literaturze polskiej (Problematyka ogólna i zarys historyczny), Kraków 2006, „Biblioteka Tradycji” nr 46. Zob. też: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1963, nr 59 „Prace Historycznoliterackie”, z. 5, „Filologia”, z. 9, s. 29-88.
68. Wójcik Z. Historia powszechna XVI-XVII wieku, Warszawa 1995, 705 s.
69. Zajązkowski A. Pierwsza próba opracowania języka tureckiego w literaturze staropolskiej. *Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa naukowego Warszawskiego*. Wydział I: Językoznawstwa i historii Literatury. R. 31. 1938. Z. 7-9. S. 51-112.
70. Zawadzki K. Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku. Bibliografia, t. 1: 1514- 1661, Wrocław 1977. 78 s.